ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗЕЛЕНОДОЛЬСК МУНИЦИПАЛЬ РАЙОНЫ БАШКАРМА КОМИТЕТЫ МӘГАРИФ ИДАРӘСЕ ИНФОРМАЦИОН – МЕТОДИК БҮЛЕК

МЕТОДИК ЭШКӘРТМӘЛӘР ҖЫЕНТЫГЫ

«ТУГАН ТЕЛ һәм ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ФУНК ЦИОНАЛЬ ГРАМОТАЛЫЛЫКНЫ ФОРМАЛАШТЫРУ»

Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы белем бирү оешмаларының туган (татар) теле һәм әдәбияты укытучыларының эш тәҗрибәсеннән

2025

Проект җитәкчесе:
Шәмсетдинова Р.Р., *Татарстан Республикасы Мәгарифне үстерү институтының татар теле һәм әдәбияты кафедрасы мөдире, доөент, филология фәннәре кандидаты*

Афанасьева Р.В., *Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы Башкарма комитеты җитәкчесе урынбасары - мәгариф идарәсе башлыгы*

Төзүчеләр:
Максимова Э.Ф, *Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы Башкарма комитетының мәгариф идарәсе башлыгы урынбасары*

Шатская М.Н., *Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы Башкарма комитетының мәгариф идарәсе информацион-методик булеге начальнигы*

Сәлахова Р.А., *Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы Башкарма комитетының мәгариф идарәсе информацион-методик булегенең милли мәгариф һәм төбәкара хезмәттәшлек буенча методисты*

Сәлахова З.Ү., *«Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы 5 нче гимназиясе» муниципаль бюджет белем бирү учреждениесенең милли эшләр буенча директор урынбасары, югары квалификацион категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучысы*

Зәйнуллина Р.К., *«Татарстан Республикасы Зеленодольск мунииципаль районы Советлар Союзы Герое В.Х. Хаҗиев исемендәге 7 нче лицее» муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесенең милли эшләр буенча директор урынбасары¸ югары квалификацион категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучысы*

«ТУГАН (ТАТАР) ТЕЛ һәм ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕ МЕТОДИК ЭШКӘРТМӘЛӘРЕ». Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы белем бирү оешмаларының туган (татар) тел һәм әдәбият укытучыларының эш тәҗрибәсеннән: метродик кулланма, 2025. - 76 б.

ЭЧТӘЛЕК

1. Салахова Р.А. «Развитие функциональной грамотности на уроках родного (татарского) языка» 4

2. Сәлахова Р.А. «Белем бирү процессында финанс белеме предметының актуальлеге һәм перспективасы»………………………………………………......7

3. Сәлахова Р.А. «Татар теле дәресләрендә функциональ грамоталылык формалаштыру алымнары» 12

4. Сәлахова Р.А. Туган (татар) теле һәм әдәбият дәресләрендә финанс грамоталылыгы нигезләрен кулану..16

5. Җиһаншина Җ.Х. Әдәби уку, 4 нчы сыйныф..20

6. Җәлилова Р.Ш. Милли мәктәп шартларында инглиз теленән дәрестән тыш эшчәнлек...24

7. Сәлахова З.У., Нәҗипова Т.М. Татар теле, 5 нче сыйныф.........................28

8. Сәлахова З.У., Нәҗипова Т.М. Татар теле, 5 нче сыйныф........................36

9. Гатауллина А.А. Татар әдәбият, 6 нчы сыйныф 41

10. Гатауллина Р.Р.. Әдәбият 8 нче сыйныф 44

11. Әбрарова Ф.Я., Мәгсумова И.А. Проект «5 - 6 нчы сыйныф укучыларында функциональ грамоталылык формалаштыру буенча комлекслы биремнәр»..50

12. Нәҗметдинова М.Л. Проект «Уку грамоталылыгы функциональ грамоталылыкның нигезен тәшкил итә»...61

13. Корманова Г.Х. Проект «Туган (татар) тел ёщм щдщбият дщреслщрендщ укучыларныж грамоталылыгын ъстеръ алымнары»...........69

«Развитие функциональной грамотности на уроках родного (татарского) языка»

Салахова Роза Абраровна,
методист по национальному образованию информационно-методического отдела Управления образования Исполнительного комитета Зеленодольского муниципального района Республики Татарстан

Функциональная грамотность – это комплекс навыков, которые позволяют нам эффективно использовать язык в различных сферах коммуникации. Развитие данного навыка на уроках татарского языка играет важную роль в формировании компетентных и грамотных пользователей языка.

Одной из главных целей уроков татарского языка является формирование навыков коммуникации. Учащиеся учатся выражать свои мысли и идеи, задавать вопросы, отвечать на них, участвовать в дискуссиях, дебатах и всегда быть участниками в процессе уроков. Эти навыки помогают им не только в овладении языком, но и в повседневной жизни.

Развитие функциональной грамотности на уроках татарского языка начинается с освоения базовых коммуникативных умений. Учащиеся учатся общаться на простых языковых уровнях, выражать свои потребности, выражать недовольства и согласие и свои эмоции. Постепенно сложность задач повышается, и учащиеся приобретают способности справляться с более сложными коммуникативными ситуациями.

Особое внимание важно уделять развитию умения пользоваться функциональными стилями речи. Учащиеся знакомятся с различными ситуациями общения, которые требуют использования разных стилей речи – делового, официального или неформального. Они учатся адаптироваться к разным аудиториям и правильно выбирать языковые средства для достижения своей коммуникативной цели.

На уроках активно используются ролевые игры и диалоги. Они помогают учащимся развить навыки контекстной коммуникации и подготовиться к реальным ситуациям общения на татарском языке. Стараюсь создать аутентичные коммуникативные ситуации, чтобы учащиеся могли применять полученные знания в реальной жизни.

Важным аспектом развития функциональной грамотности является использование современных информационно-коммуникационных технологий на уроках. Учащиеся могут использовать интернет-ресурсы, смотреть видео на татарском языке, слушать аудиозаписи и читать тексты на татарском языке. Это помогает им расширить свой словарный запас, улучшить понимание речи на слух и развить навыки чтения и письма.

Таким образом, развитие функциональной грамотности на уроках татарского языка играет важную роль в формировании навыков коммуникации у учащихся. Знание татарского языка и умение эффективно использовать его открывает широкие возможности для общения, изучения культуры и обогащения личностного развития.

На уроках татарского языка развитие функциональной грамотности также сопровождается активным использованием различных методов и приемов обучения. Создаю мотивирующие задания, которые стимулируют учащихся к активной коммуникации на татарском языке.

Одним из эффективных методов развития функциональной грамотности на уроках является работа с аутентичными материалами. Учащиеся изучают тексты из реальных источников, таких как статьи, рассказы, песни или диалоги из фильмов на татарском языке. Это помогает им развить навыки понимания и адекватной интерпретации сообщений на языке, а также расширить свой лексический запас.

Дополнительным фактором в развитии функциональной грамотности является активное использование татарского языка вне урока. Учащимся предоставляется возможность применять свои навыки коммуникации и использовать татарский язык в повседневных ситуациях. Для этого

желательно организовывать различные события, такие как тематические дискотеки, конкурсы, спортивные соревнования на татарском языке и праздники, посвященные культуре татарского народа.
Кроме развития умений коммуникации, развитие функциональной грамотности на уроках татарского языка также включает развитие навыков аудирования и чтения. Учащиеся слушают аудиозаписи на татарском языке, смотрят видеоматериалы и понимают основное содержание речи. Они также читают тексты на татарском языке, учатся находить главную мысль текста, выделять ключевую информацию и делать выводы.

Для эффективного развития функциональной грамотности на уроках татарского языка важно использовать разнообразные методы и подходы. Использую на уроках работу в парах или группах, чтобы учащиеся могли практиковать навыки коммуникации и взаимодействия друг с другом. Они также могут использовать игры, задания на ролевые ситуации, проектные работы и другие интерактивные методы обучения.

Ключевым моментом при развитии функциональной грамотности на уроках татарского языка является индивидуальный подход к каждому учащемуся. Готовлю индивидуальные задания и ресурсы для работы на уроках. Это позволяет каждому учащемуся развивать функциональную грамотность в соответствии с его потребностями и способностями.

Кроме того, развитие функциональной грамотности на уроках татарского языка также способствует сохранению и развитию культурного наследия татарского народа. Учащиеся изучают не только язык, но и традиции, историю и особенности культуры татарского народа. Это помогает им почувствовать себя частью этой культуры и лучше понять её сущность.
В итоге, развитие функциональной грамотности на уроках татарского языка является важным компонентом образования, способствующим формированию грамотных и коммуникабельных людей. Учащиеся, освоившие навыки функциональной грамотности, смогут успешно применять татарский язык в разных ситуациях жизни, будь то общение, работа, учёба

или путешествия. Знание татарского языка также расширяет горизонты и раскрывает новые возможности для общения с татарской культурой и людьми, обогащая личностное развитие и понимание многообразия языкового мира.

Важно отметить, что развитие функциональной грамотности на уроках татарского языка должно быть систематическим и продолжительным процессом. Важно создавать условия для постоянного развития языковых навыков учащихся и регулярно оценивать их прогресс. Также важно учитывать индивидуальные особенности каждого учащегося и предоставлять возможность для индивидуальной отработки навыков.

«Белем бирү процессында финанс белеме предметының актуальлеге һәм перспективасы»

Сәләхова Роза Әбрар кызы,

Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы Башкарма комитеты мәгариф идарәсе информацион-методик булегенең милли мәгариф буенча югары квалификацион категорияле методисты;

югары квалификацион категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Аннотация: мәкаләдә халыкның финанс грамоталылыгы җитәрлек дәрәҗәдә булмау проблемасы һәм укучыларның финанс белем бирү дәрәҗәсен электив курс кертүне оештыру һәм Программаны гамәлгә ашыруга тиешле фәнни-методик ярдәм күрсәтү чаралары буенча арттыруның актуальлеге карала.

Төп сүзләр: финанс грамоталылыгы, мәктәп укучыларының финанс белеме, электив курс.

Барлык дәрәҗәдәге ФДББС нигезендә белем бирүнең төп максаты һәм нәтиҗәсе - укучы, тәнкыйди фикерләүче, икътисади фикерләү рәвеше булган, көндәшлеккә сәләтле чыгарылыш укучысы, үз киләчәге, якыннары һәм үз

иленең киләчәге өчен җаваплылыкны үз өстенә ала алган шәхесне үстерү. Хәзерге заман мәктәбенең иң мөһим бурычларының берсе - эшлекле кешене, үсеш алган икътисади фикерләүле, базар шартларында яшәргә әзер шәхес тәрбияләү.

Шулай итеп, заманча белем бирүнең төп постулаты укучыларда дөнья турында мәгълүмат тупланмасы буларак белем формалаштыру гына түгел, ә бу дөньяда җәмгыять һәм үз файдасына эш итү сәләте. Бу контекстта алынган белем һәм күнекмәләрнең сыйфатының иң яхшы күрсәткече булып дөньяның күп кенә дәүләтләрендә зур әһәмияткә ия булган халыкара функциональ грамоталылык тикшеренүләре тора.

Укучыларның белем казанышларын бәяләү буенча Халыкара программасында «функциональ грамоталылык» төшенчәсе, анда 15 яшьлек укучыларның функциональ грамоталылыгы дип, кеше эшчәнлегенең, аралашуның һәм социаль мөнәсәбәтләрнең төрле өлкәләрендәге бурычларның киң диапазонын хәл итү өчен, заманча җәмгыятьтә тулы күләмдә эшләве өчен кирәкле белем һәм күнекмәләр аңлатыла.

Функциональ грамоталылык берничә юнәлешне берләштерә: математик, укучы, табигый фән, финанс грамоталылыгы, проблемаларны хәл итү.

Финанс грамоталылыгы халыкара практикада кабул ителгән физик затларның үз финансларын идарә итү һәм кыска һәм озак вакытлы нәтиҗәле финанс карарлары кабул итү сәләтен билгеләү.

Хәзерге вакытта финанс грамоталылыгын арттыру актуальлеге ике сәбәп буенча күпкә артты:

1) Финанс грамоталылыгы конкрет кешенең тормышына җитди йогынты ясый, ул үзен һәм гаиләсен тәэмин итәргә генә түгел, ә үз балаларының киләчәге һәм киләчәге өчен озак вакытлы инвестиция планнары төзергә мөмкинлек бирә. Россиянең хәзерге җәмгыяте очраткан төп проблемаларның берсе-финанс грамоталылыгының булмавы, бу гражданнарның озак вакытлы финанс планнары төзү, нәтиҗәле экономияләр

формалаштыру, шулай ук тормыш сыйфатын күтәрү, куркынычларны дөрес бәяләү, үз финанс иминлеге һәм үз гаиләсенең иминлеге өчен җаваплылыкны кабул итү осталыгының булмавында чагыла.

Россия Федерциясе Хөкүмәтенең 25.09.2017 № 2039-р карары белән 2017-2023 елларга Россия Федерациясендә финанс грамоталылыгын арттыру стратегиясе расланган иде (алга таба - Стратегия), анда Россия Федерациясендә финанс грамоталылыгы дәрәҗәсе әлегә шактый түбән булып кала һәм барлык кызыксынуларның озак вакытлы системалы һәм координацияләнгән эшен таләп итә.

2) Балалар һәм яшүсмерләр финанс куркынычсызлыгы мәсьәләләре буенча иң зур куркыныч зонасында торалар, чөнки ата-аналар бу өлкәдә җитәрлек белем дәрәҗәсе булмау сәбәпле, аларны Финанс грамоталылыгы нигезләренә өйрәтә алмыйлар һәм әзер түгел.

Шуңа күрә, нәкъ менә мәктәп укучыларга базар шартларында актив икътисади тормышка яраклаша башларга ярдәм итәргә тиеш, димәк, Финанс грамоталылыгы дәрәҗәсен арттырырга ярдәм итәргә тиеш.

Мәктәп шартларында формалашкан балаларның финанс грамоталылыгы ике аспектны үз эченә алырга тиеш: белем формалаштыру һәм билгеле бер күнекмәләр булдыру.

Дәресләрдә балаларның финанс белеме аларның яшьләренә туры килергә тиеш, чөнки балалар һәм яшьләрнең аңлау ихтыяҗлары һәм сәләте өлкәннәрнең ихтыяҗларыннан шактый аерыла.

Стратегияне беренче чиратта белем бирү процессында нәтиҗәле тормышка ашыру өчен, укытучылар төп темалар буенча финанс грамоталылыгының төп белемнәрен үзләштерү дәрәҗәсендә генә түгел, ә гомуми методик инструментарийда да тиешле дәрәҗәдә әзерләнергә тиеш. Шулай ук педагогларга финанс грамоталылыгын камилләштерүгә юнәлдерелгән укыту рәвешендә даими ярдәм күрсәтергә кирәк.

Россия Банкы тәкъдимнәренә ярашлы рәвештә, төп гомуми һәм урта гомуми белем бирүнең үрнәк төп белем бирү программаларына финанс

грамоталылыгы буенча модуль кертелгән. Ләкин, без үсеп килүче буынның финанс грамоталылыгын арттыруның максатка ярашлы һәм нәтиҗәле чарасы булып уку планына «финанс грамоталылыгы нигезләре» дигән мөстәкыйль электив курс кертү дип саныйбыз.

Заманча мәктәп концепциясеннән чыгып, финанс грамоталылыгын укытуның түбәндәге төп максатларын аерып карарга мөмкин:

- укучыларның Россия җәмгыяте тормышындагы үзгәрешләргә юнәлеш бирү һәм социаль адаптацияләү өчен кирәкле финанс грамоталылыгы белемнәренең база дәрәҗәсен формалаштыру;

- шәхси финанслар белән идарә итү өлкәсендә икътисади яктан грамоталы әхлакый нигезләнгән финанс карарларын кабул итүнең гамәли күнекмәләрен һәм күнекмәләрен эшләү.

Электив курсны гамәлгә ашыру өчен укытучыга тиешле эш программасын эшләргә кирәк. Программаны комплекслы рәвештә эшләүгә якын килү максатка ярашлы: аңа теоретик әзерлек тә, практик дәресләр дә, эшлекле уеннар, проект эше һәм әлеге тематика буенча белем бирү эшчәнлегенең башка актив формаларын кертү һәм шуның белән программаны тулы күләмдә гамәлгә ашыруга практик-ориентлы алымны гамәлгә ашыру. Актуаль аналитик мәгълүматның интернет чыганакларын, финанс базарларының агымдагы күрсәткечләре, халыкка тәкъдим ителгән банк продуктлары, законнардагы үзгәрешләр турында мәгълүматны актив куллану мөһим. Бүген Россия Финанс министрлыгының апробациясен һәм экспертизасын узган күп санлы мәгърифәтчелек һәм белем бирү ресурслары бар.

Укучыларының финанс грамоталылыгын арттыру стратегиясен гамәлгә ашыру (шул исәптән ФДББС таләпләрен гамәлгә ашыру кысаларында) инде 2022 елның 1 нче сентябреннән мөмкин:

• мәктәпнең матди-техник базасы Бөтенроссия финанс атналыгы һәм саклык атналыгы кысаларында үткәрелә торган финанс грамоталылыгы нигезләре буенча онлайн-дәресләрдә, онлайн - конкурсларда, ата-аналар

җыелышларында катнашырга мөмкинлек бирә. Күпчелек уку кабинетларында иң заманча җиһазлар, югары тизлекле Интернет бар;

• заманча шартларда укучыларның финанс грамоталылыгын формалаштыру буенча педагогларның һөнәри компетенцияләрен арттыруның персональләштерелгән траекториясе эшләнгән, шул исәптән интерактив белем бирү технологияләрен һәм цифрлы белем бирү ресурсларын куллану мөмкинлеге;

• «финанс грамоталылыгы нигезләре» уку курсының эш программасы эшләнгән, демонстрацион уку дәресе сценариен эшләгәндә уку-методик комплексының вариантлары анализланган һәм апробацияләнгән.

Яшьләрнең социаль-икътисади тормышның үзгәрүче шартларында адаптациягә әзерлеген формалаштыру, моның өчен тиешле белем алу - җәмгыятьнең мөһим ихтыяҗларының берсе, аны канәгатьләндерү өчен мәктәпләр яңа фәннәр кертә. Профильле сыйныфлар ачыла. Программалар һәм уку-методик әсбаплар эшлиләр.

Финанс грамоталылыгы хәзерге яшьләр өчен актуаль, чөнки аларның күбесе мәктәп елларында ук яхшы һөнәр сайлау, үз планнарын тормышка ашыру турында уйлана башлый. Моның өчен финанс яктан бәйсез булырга һәм акча белән дөрес эш итә белергә кирәк, чөнки киләчәктә аларны күп кенә финанс карарлары көтә. Бу, үз чиратында, алар өчен бүгенге тормышта уңышсыз булган заманча финанслар ачкан мөмкинлекләрдән файдалана алачаклар дигәнне аңлата.

Әдәбият:

1. Об образовании в Российской Федерации : Федер. Закон № 273-ФЗ: в ред. от 17.02.2023

2. Финансовая грамота для школьников / А. Горяев, В. Чумаченко. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.azbukafinansov.ru/.

«Татар теле дәресләрендә функциональ грамоталылык формалаштыру алымнары»

Сәлахова Роза Әбрар кызы,
Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы Башкарма комитетының мәгариф идарәсенең информацион-методик бүлегенең югары квалификацион категорияле методисты,
югары квалификацион категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Һәр чорда да укытучылар алдында укучыларның иҗади фикерләү сәләтен үстерү бурычы торды. Икенче буын ФДБС буенча да укучыларны төрле эшкә җәлеп итү аша, аларның фикерләвен, сөйләмен, рухи үсешен тәэмин итү бурычы билгеләнде. Без укучыларга әзер белем бирү белән шөгыльләнмичә, белемне укучыларның үзләреннән таптырту алымнарын күздә тотып эшләргә, алган белемнәрен тормышта куллана белергә өйрәтергә тиеш. Шул очракта гына безнең укучылар яңа тормыш шартларына яраклашкан, гомуми мәдәни үсешкә ирешкән, үз фикере булган һәм җәмгыятькә файдалы шәхесләр булып үсәчәкләр.

«Кешегә бетмәс –түкәмәс иҗат чыганагы салынган. Менә шул чыганакны ачарга, иреккә чыгарырга, кешегә иҗтимагый тормышта урынын табарга булышырга, аңа үсү өчен тиешле шартлар тудырырга кирәк», - дип язган моннан күп еллар элек Л.Н.Толстой. Бүгенгесе көндә дә бу фикерләр белән килешми мөмкин түгел. Яңача укыту технологиясенең нигезендә укучы һәм укытучы арасында яңача мөнәсәбәт тора. Дәрес балага авырлык китермәскә, киресенчә, шатлык – бәхет алып килергә, дәрестән бала ниндидер ләззәт, канәгатьләнү хисе алып чыгарга тиеш. Ә иң мөһиме – укучылар дәреснең һәр этабында логик яки иҗади фикер йөртсен өчен шартлар тудырырга кирәк.

Бу бурычларны туган тел һәм әдәбияты укытучысы нинди юллар белән тормышка ашыра ала соң? Педагогика фәнендә укыту-тәрбия процессы сыйфатын үстерүгә булышлык итүче технологияләр шактый. Укытучының

бурычы – яңалыклар агымында югалып калмыйча, укытуның һәр этабы өчен уку материалын үзләштерүнең иң уңышлы вариантын кулланып эшләү, укучыларга алган белемнәрен тормышта куллана белергә өйрәтү.

Заманча мәктәпнең иң мөһим бурычларыннан берсе - функциональ белемле шәхес формалаштыру.

Нәрсә соң ул «функциональ грамоталылык?»

Функциональ грамоталылык терминына килгәндә, совет һәм Россия лингвисты, психолог А.А.Леонтьев түбәндәге билгеләмәне бирә: «Функциональ грамоталылык – тормыш бурычларын хәл итү өчен, кешенең гомер дәвамында алган белемнәрен эшчәнлекнең төрле даирәләрендә, аралашуда һәм социаль мөнәсәбәтләрдә куллана белү сәләте ул». Әлеге билгеләмәне гадиләштерсәк, **функциональ** грамоталылык – кешенең тышкы мохит белән мөнәсәбәтләргә керү, тиз җайлашу һәм анда эшләү сәләте.

Белгәнебезчә, функциональ грамоталылык күпкырлы төшенчә. Ул үз эченә:

- уку грамоталылыгын,
- математик грамоталылыкны,
- табигый-фәнни грамоталылыкны,
- финанс грамоталылыгын,
- глобаль компетенцияләр,
- креатив фикерләүне ала.

Функциональ грамоталылык нигезләре башлангыч мәктәптә салына, анда сөйләм эшчәнлегенең төрле төрләренә – язуга, укуга, сөйләшүгә һәм тыңлауга интенсив өйрәтү бара.

Функциональ яктан белемле шәхес - ул: – дөньяда ориентлашкан һәм иҗтимагый кыйммәтләргә, өметләр һәм мәнфәгатьләргә туры китереп эшли торган, аерым алганда, үз гамәлләрен башка кешеләрнең гамәлләре белән яраштыра һәм координацияли белүче кеше; – сайлау һәм карарлар кабул итү ситуациясендә мөстәкыйль булырга сәләтле кеше.

Иң беренче чиратта, укучыларның уку грамоталылыгын формалаштыру әһәмиятле. Укучыларда туган (татар) теле һәм әдәбияты дәресләрендә бу максаттан чыгып, төрле алым һәм формаларга таянам, Интернет-чыганаклардан файдаланам.

Безнең төп максатларыбызның берсе – укучыларның алган белемнәрен тормышта кулланырга өйрәтү.

Уку грамоталылыгы – функциональ грамоталылыкның иң мөһим өлеше. Уку грамоталылыгын формалаштыруда текст белән эшли белүгә игътибар итәргә кирәк, чөнки текст уку ул – белем бирү генә түгел, тәрбияви бурычлар үтәүне дә үз эченә ала. Шәхеснең рухи-әхлакый сыйфатларын формалаштыруда текст белән эшләүнең роле зур. Дәрестә текст белән эшләүне укучыларга кызыклы да, аңлаешлы да булырлык итеп оештырырга кирәк. Язма текстлар белән эшләгәндә дәресләрдә түбәндәге эш алымнары кулланыла:

– текстның исеменә игътибар итү, «Ни өчен текст шулай дип аталган?» соравына җавап эзләү, темасын билгеләү;

– төп сүзләрне аерып алу һәм язып кую;

– тексттан ачыктан-ачык бирелгән мәгълүматны яки фактларны таба белү, аларны тормыштан алынган мисаллар белән ныгыту;

– текстны кисәкләргә бүлү, планын төзү;

– тексттан төп вакыйгаларны аерып ала белү;

– тәкъдим ителгән рәсем һәм иллюстрацияләрнең текстның кайсы өлешен ачу өчен кулланылуын әйтү;

– текст нигезендә зур булмаган монологик яки диалогик сөйләм төзү;

– укылган текст эчтәлеге буенча дискуссияләр, дебатлар оештыру һ.б.

Дәресләрдә һәм дәрестән тыш чараларда проектлар төзү һәм яклау, электрон презентацияләр төзү һәм аларны тәкъдим итү кебек алымнар куллану да отышлы.

Критик фикерләү технологиясе элементларын куллану укучыларда уку грамоталылыгын формалаштыруның өстенлекле бер алымы булып тора.

Фикерләү күнекмәсе укучыларга уку дәверендә генә түгел, алдагы тормышларында кирәк булачак (килеп туган мәсьәләне дөрес чишү юлларын табу, күпсанлы мәгълүмат белән эшләү, анализлау). Критик фикерләү технлогиясе кысаларында түбәндәге алымнарны кулланырга була:

– *«Тукталышлар белән уку» алымы.* Дәрес башында укучыларга текст исеменнән чыгып сорау куела, укучыларның фикерләре тыңланыла. Төп өлешендә текст фрагментларга бүленеп укыла, һәр өзектән соң укучылардан алга таба ни булачагы турында җаваплар тыңланыла;

– *«Сораулык белән эш» алымы*. Әлеге алымны дәреслек белән эш вакытында кулланырга була. Укытучы укучыларга сораулар тәкъдим итә. Сораулар туры җавап бирерлек итеп тә, уйлану-фикерләүне таләп итәрлек итеп тә куела;

– *«Беләм, белдем, белергә телим» алымы.* Бу алымны яңа материалны аңлату һәм алынган материалны ныгыту этабында да кулланырга мөмкин. Өч графадан торган таблица бирелә, укучылар үз фикерләрен, җавапларын язалар;

– *«Почмаклар» алымы.* Әсәр геройларына характеристика биргәндә кулланырга ярый. Сыйныф ике төркемгә бүленә. Беренче төркемдәге укучылар, текст эчтәлегеннән һәм тормыш тәҗрибәсеннән чыгып, геройның уңай сыйфатларына дәлилләр әзерлиләр. Икенче төркем исә, цитаталарга таянып, геройның тискәре сыйфатларын ачыклый;

– *«Иҗади эш язу» алымы.* Бу алымны өйрәнелгән теманы ныгыту этабында куллану уңай. Укучыларга яки әсәрне дәвам итәргә, яки үзгәртеп язарга, яисә үзләренә әкият, хикәя, шигырь язарга тәкъдим итәргә була. Әлбәттә, мондый эш биргәндә укучыларның сәләтен күз уңында тотарга кирәк.

Гомумән алганда, укучыларның уку грамоталылыгын формалаштыру максатында кулланыла торган алымнар бихисап. Шулай итеп, текст яки мәгълүмат белән эшләү уку процессы структурасында мөһим урын алып

тора. Дәрестә генә түгел, дәрестән тыш чараларда да текст белән эшләүнең мөмкинлекләре күп.

Функциональ грамоталылыкны формалаштыру - катлаулы, күпкырлы, озак вакытлы процесс. Төрле заманча белем бирү технологияләрен кулланып кирәкле нәтиҗәләргә ирешергә була.

Туган (татар) теле һәм әдәбият дәресләрендә финанс грамоталылыгы нигезләрен кулану

Сәләхова Роза Әбрар кызы,

Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы Башкарма комитеты мәгариф идарәсе укыту-методик булегенең милли мәгариф буенча югары квалификацион категорияле методисты;

югары квалификацион категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Россия Федерациясе Хөкүмәтенең 2017 елның 25 сентябрендәге 2039-р номерлы күрсәтмәсе нигезендә «2017-2023 елларга Россия Федерациясендә финанс грамоталылыгын арттыру стратегиясе» расланды. Аның максаты-гражданнарның финанс яктан грамоталы үз-үзен тотышын формалаштыру, аларның финанс белемнәре дәрәҗәсен күтәрү, гражданнарның финанс хезмәтләре турында дөрес һәм ышанычлы мәгълүматка, шул исәптән хезмәт күрсәтүләрдән файдаланучылар буларак гражданнарның хокукларын нәтиҗәле яклау өчен дә үтеп керүен тәэмин итү.

Стратегия урта сроклы чорга финанс грамоталылыгын арттыру өлкәсендә дәүләт сәясәтенең төп юнәлешләрен билгели.

Финанс грамоталылыгы темасы актуаль, чөнки кеше матди дөньяда яши. Һәм нигезләрне балачактан һәм үсмерлектән үк сеңдерергә кирәк.

Акча белән ничек дөресрәк эш итү турында белемнәр дә җитәрлек түгел. Мисалда еш кына үз әти-әниләренең тәҗрибәсе була. Һәм ул төрле булырга мөмкин: гаилә тиененнән тиенгә күчкәч, тулы хәерчелектән, киресенчә, бик бай гаиләгә, анда балага бернәрсә дә баш тартмыйлар. Тик

ике очракта да, күп кенә башка еллардагы кебек үк, акча белән ничек эш итәргә, аларны ничек эшләргә дигән тема бик авыр була.

Һәм менә бала үсә, иртәме-соңмы мөстәкыйль тормыш башлый. Ул үз тормышы һәм гаилә тормышы өчен тулы җаваплылык ала. Һәм финанслар тора унлыкта өстенлекләре моннан тыш, нәрсә кирәк булачак тормышка ашырырга. Шуңа күрә, элек һәм аңлырак булган саен, финанслар белән танышу җиңелрәк һәм нәтиҗәлерәк булачак.

Төп гомуми белем турында сөйләсәк, финанс грамоталылыгы нигезләрен түгәрәк, факультатив курс, дәрестән тыш чаралар яки теләсә кайсы дәрес эчендә кертергә була. Әлеге мәкаләдә туган тел һәм әдәбият курсына кертү каралды. Барлык темалар буенча фикер алышу һәм финанс грамоталылыгы буенча эш программада бирелгән төп материалга зыян китерми.

Әлбәттә, дәресләрдә эшлекле, имитацион, рольле уеннар һәм квестлар кебек формаларны тирәнтен биреп булмый, чөнки туган (татар) теле һәм әдәбият буенча башка программа. Тик бу темага бераз «чуму» бик мөмкин хәл.

Дәресләрдә финанс грамоталылыгы темасына түбәндәге ысулларны кулланырга мөмкин: сүзлек диктанты, диктант, текст белән эшләү, эссе, иншалар.

Текст белән эшләү мисаллары.

1. «Текстны укыгыз, калын хәрефләр белән билгеләнгән сүзләргә игътибар итегез,. Алар инди сүз төркеме булып тора. «Исем» сүз төркеменә билгеләмә бирегез. Калын хәрефле сүзләрнең төрләнешен билгеләгез.

Төрле халыклар билгеле бер ***тарих этапларында*** *акча сыйфатында төрле продуктлар кулланган.* ***Мексикада*** *бу какао-боблар, Боливиядә һәм Перуда* ***борычның*** *бер төре белән түләгәннәр, Филлипин утрауларында -* ***дөге****, ә Руссиядә* ***пушнина*** *һәм терлек белән түләгәннәр.*

2. Таблицада кирәкле биш һөнәр исемлеге тәкъдим ителгән. Рейтинг буенча аларны, иң аз түләнә торган акчадан башлап, дәфтәргә языгыз.

Исемнәр белән янәшә килешләре күрсәтелгән, сүзләрне кирәкле килешкә куеп языгыз.

№	Профессии/ Һөнәрләр	Вакансия (кол-во)	Средняя зарплата/ Уртача эш хакы (рубли/ сум)
1	➢ Актер (У-в.к.)	216	40 000
2	➢ Журналист (И.к.)	529	32 000
3	➢ Фотограф (Ч.к.)	608	28 000
4	➢ Разработчик сайтов (Ю.к.)	305	65 000
5	➢ Дизайнер (Т.к.)	306	44 000

3. Мәкальләрне диктовка астында языгыз. Сүз төркеме булган Исемнәрнең астына сызыгыз.

Акча янчыгы җиңел булганда - күңелдә авыр.

Акча табу җиңел түгел, акча тарату җиңел.

Кем озак йоклый, шул акча тупламый.

4. Лексик диктант язабыз. Укылган юллар нинди сүзне аңлата?

Хезмәт хакы нинди автоматтан бирелә?

Хезмәт хакларының яртысын ничек атыйлар?

Табибка да, акробатка да хезмәт өчен нәрсә бирелә?

Ул финанс факиры, безне үзенә банкка көтә?

Бер сүзне кулланып җөмлә төзегез!

5. Финанс өлкәсеннән 5 сүз уйлап языгыз, һәрберсенең лексик мәгънәсен аңлатыгыз. Алар белән гади җөмләләр төзегез. Исемнәр өстенә аларның даими билгеләрен күрсәтегез.

6. Иншалар һәм эссе темалары: Минем гаилә бюджеты, ни өчен банклар уйлап чыгарганнар, акча ничек үрчи, бәхет акчадамы?

Әдәбиятта күп кенә әсәрләр бар, алар үрнәгендә финанс хәлләрен ачыкларга, балаларны фикерләргә өйрәтү мөмкинлеге бар. Дәрестә әсәр тексты белән эшләргә була: сәнгатьле итеп укырга, рольләрне укырга, фикер

алышырга, сорауларга җавап бирергә, хәтта геройга финанс хаталарын кылмаска ярдәм итә торган башка сюжет уйлап табарга була.

Иң гади әсәр «Алтын ачкыч». Буратино мошенникларга ышана һәм финанс хатасы ясый. «Җиңел» акча темасы хәзер дә актуаль.

Рус, татар һәм чит ил классикасында да мисаллар аз түгел: А.С. Пушкинның «Евгений Онегин», Н.В. Гогольның «Мертвые души» һәм «Ревизор», Ф.М. Достоевскийның «Преступление и наказание», А.П.Чеховның «Вишневый сад», Г.Камалның «Банкрот», «Буранда», Ш. Камалның «Акчарлаклар», Д. Лондонның «Любовь к жизни», О. Генриның «Дары волхвов».

Күп кенә әсәрләрдә ачлык һәм саранлык игелек һәм намуслылыкка каршы тора. Финанс грамотасызлыгы геройларны авыр хәлгә китерде.

Шулай итеп, туган (татар) теле һәм әдәбият дәресләрендә финанс һәм социаль грамоталылык тәрбияләргә мөмкин. Бала күбрәк акчаны бәяли башлый, тиенлек казырга өйрәнә, финанслар турында күбрәк белә, көндәлек тормышта финанс чишелешләрен кабул итә белә. Гомумән алганда, укучыларның үз-үзләрен танып белү, үз-үзләрен күрсәтү һәм үз-үзләрен күрсәтү процесслары үсә.

Әдәбият

1. 2017-2023 елларга Россия Федерациясендә финанс грамоталылыгын арттыру стратегиясе. Керү ноктасы:

http://static.government.ru/media/files/uQZdLRrkPLAdEVdaBsQrk505szCcL4PA.pdf

2. Корлюгова Ю.Н., Подовинникова А. В. Финанс грамоталылыгы./ Ю.Н.Корлюгова, А. В. Половинникова // Ата-аналар өчен материаллар. 5-7 кл. гомуми белем бирү оешмалары.- М.: ВАКО, 2018. – 80б.

3. Корлюгова Ю.Н., Подовинникова А. В. Финанс грамоталылыгы./ Ю.Н.Корлюгова, А. В. Половникова // Эш дәфтәре. 5-7 кл. гомуми белем бирү оешмалары. М.: ВАКО, 2018. – 160б.

4. Липсиц И., Вигдорчик Е. Финанс грамоталылыгы./ И. Липсис, Е.Видорчик// Укучылар өчен материаллар. 5-7 кл. гомуми белем бирү оешмалары. М.: ВАКО, 2018. – 320б.

Әдәби уку

4 нче сыйныф

Җиһаншина Җәмилә Хаҗиахметовна,

МБББУ «Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы 5 нче гимназиясе»нең башлангыч сыйныф укытучысы

Тема. Р. Вәлиева. Япь-яшь кенә бөдрә ак каен...

Максат:

1. Әдәби әсәрне анализлауның гади ысулларын кулланып, авторның яшерелгән фикерен табарга өйрәтү.

2. Иҗади фикерләү сәләтләрен үстерү өстендә эш алып бару.

3. Укучыларда игелеклелек, шәфкатьлелек тәрбияләү.

Белем чыганагы: М.Х. Хәсәнова, И.Х. Мияссарова. Уку китабы. 54 нче бит. Аудиокитап. А.Г. Яхин. Әдәбият теориясе.

Өйрәнелә торган әсәр: Р.Вәлиева. “Япь-яшь кенә бөдрә ак каен...” шигыре.

Предметара бәйләнеш: әйләнә-тирә дөнья, музыка.

Планлаштырылган нәтиҗә:

Яңа мәгълүмат туплауда дәреслек белән эшли белү; сүзлекләр кулланып аңлап уку, тыңлау, ишеткәннәрнең асылына төшенү; әдәби әсәр эчтәлеге буенча үз фикереңне җиткерү, чагыштыра, охшаш һәм аермалы якларны билгели белү.

Дәрес барышы:

I. **Ориентлашу-мотивлаштыру.**

1. Уңай психологик халәт тудыру.

- Балалар, әйдәгез, барыбыз да матур итеп басып, бер-беребезгә елмайыйк. Шушы елмаю көн буена җитәрлек көч бирсен.

2. Актуальләштерү.

-Укучылар, минем бүгенге дәресне *“Иптәшең үзеңнән яхшы булсын”* дигән мәкаль белән башлап җибәрәсем килә. Аңа нинди мәгънә салынган икән? (балалар җавабы)

II. Уку мәсьәләсен кую.

- Ә хәзер, балалар, бүген укыячак әсәребезнең исемен ачыклыйк әле. Моның өчен парларда ребусны чишәргә кирәк. (*Ребус чишелә һәм әсәрнең исеме ачыла)*

- Димәк дәресебезнең темасы нинди булыр икән?

- Сезнеңчә, шигырьдә сүз нәрсә турында барыр?

- Укылган мәкальнең шигырь белән нинди бәйләнеше бар дип уйлыйсыз?

- Бу сорауга җавап эзләү өчен нишләрбез икән? Димәк үз алдыбызга нинди максат куябыз? (максат куела, балаларның җавабы тактага языла)

III. Уку мәсьәләсен чишү.

1. *Шагыйрә иҗаты белән танышу.*

- Игътибар итегез әле, аны кем иҗат иткән? Шагыйрә турында нәрсә беләсез? Әйдәгез, Р.Вәлиева иҗаты белән танышып чыгабыз. (Парларда эш: кыскача биография укыла һәм җаваплар тыңлана)

2. Шигырь өстендә эш.

а) *үрнәк уку (аудиоязма)*

– укучылар, игътибар белән тыңлагыз һәм сәнгатьле уку алымын истә калдырырга тырышыгыз.

б) *үзлектән уку*

- Укучылар, хәзер сүзлекчәдән файдаланып, үзлектән укып чыгабыз.

- Аңлашылмаган сүзләр бармы? (аңлашылмаган сүзләр булса, аңлатмалы сүзлек белән эш оештырыла)

сүзлекчә

искитмәле дәва бәгърем телгәләнде

в) *инсерт (тамгалап уку)*

– Укучылар, шигырьдә нинди хисләр яшерелгән? Нинди тавыш төсмерләре белән укырбыз? Әйдәгез, парларда уйлап карагыз әле (шигырь укыла һәм билгеләп барыла)

г) *сайлап уку*

- шатлыклы тавыш белән кайсы юлларны укырбыз?

- борчулы, кайгылы, үкенүле тавыш белән укый торган юлларны эзләп карыйк әле (Беркөн килсәм...- йөрдем мин)

- гаҗәпләнү хисләре кайда яшерелгән? Нәрсәгә гаҗәпләнә?

- кайсы юлларда шелтәле тавыш төсмере?

- кайсы юлларны ышанычлы тавыш белән укырбыз? Нәрсәгә ышана ул?

г) *катнашучыларны табу һәм вакыйгаларны ачыклау*

- Хәзер катнашучыларны барлыйк әле. Ә төп геройлар кемнәр соң? Алар турында нәрсә белдек?

КАТНАШУЧЫЛАР

бала каен автор

(вакыйгалар сурәтләнеше тактага язылып бара)

- Балага нинди сыйфатлар хас? Ни өчен?

- уңай * уңай
- тискәре

– Ни өчен малай уңай герой булды?

– Аңа нинди тискәре сыйфатлар хас? Дәлилләгез.

д) *Эпитетлар табу*

- Әйдәгез, эпитетларны табыйк әле.

япь-яшь каен	ап-ак бөдрә каен	нечкә билкәе
бөдрә башы	искитәрлек хәлләр	яраланган каен
ак каен	хәлсез башкае	явыз куллар
чын дус	сынган күңел	

– Игътибар белән эпитетларны укыгыз һәм ике өлешкә бүлегез

(баганалап бүлү, балалрның фикерләрен тыңлау)

– Ә әсәрне ничә өлешкә бүлеп булыр? (2)

– Ни өчен? Дәлилләгез.

– Бу сорауга җавапны табу өчен кайсы эпитет ярдәмгә килде? (явыз куллар)

- Аларга нәрсә кирәк булган соң?

- Явыз куллар кылган гамәлгә кемнәр ярдәмгә килгән? (чын дуслар)

- Димәк, нинди сүз яшерелгән икән? (дус, дуслык)

- Сез, дус, дуслык сүзләрен ничек аңлыйсыз? (аңлатмалы сүзлек белән эш)

- Димәк, автор безгә нинди фикер әйтергә теләгән?

– Без сезнең белән авторның әйтәсе килгән фикерен ачыкладык. Әдәбият дәресләрендә аны ничек атыйлар әле?

– *Укучылар, мәкаль белән шигырь арасында нинди бәйләнеш булды икән?Шушы бәйләнешне "Синквейн"уены белән дәлилләп күрсәтегез әле (төркемнәрдә эш, җаваплар тыңлана)*

IV. Рефлексия.

-Укучылар, бүгенге дәрестән сез нинди хисләр белән китәсез? Үзегезгә нинди нәтиҗә ясадыгыз?

- Әйдәгез, "Уңыш баскычында"үзебезнең урыныбызны билгелик.

– Иң югары баскычта кемнәр булды?

– Уртада?

– Ә кемнәр баскычның түбәнге өлешендә калды?

V. Дәрескә йомгак.

"Чын дус" җыры яңгырый

VI. Өй эше.

1. Шигырьне сәнгатьле укырга.

2. *Дуслык турында уйларыгызны, күзаллауларыгызны кәгазьгә төшерегез.

Милли мәктәп шартларында инглиз теленән дәрестән тыш эшчәнлек

Җәлилова Рәмилә Шәфыйкъ кызы,

МБББУ «Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы 5 нче гимназиясе» нең югары кв. категорияле инглиз теле укытучысы

Тема: Хайваннар дөньясында (3 нче сыйныф)

Максат:

1. Фәнни максат: укучыларда инглиз телен өйрәнүдә кызыксыну тудыру.
2. Коммуникатив максат: кыргый хайваннар һәм йорт хайваннарны танырга өйрәнү, хайваннар исемнәре ярдәмендә җөмләләрне дөрес төзәргә өйрәнү, бәйләнешле сөйләм телен үстерү, алган белемнәрне куллана белү.
3. Тәрбияви максат: хайваннарга карата кайгыртучанлык, мәрхәмәтле караш тәрбияләү.

Бурычлар:

1. Укучыларның сүзләрне системалаштыру, фикерләү сәләтен, иҗади активлыгын үстерүгә күнекмәләр формалаштыруга әнгәмәләр үткәрү.
2. Актив үзләштерелгән сүзләрне монологик сөйләмдә куллана белүгә игътибарны юнәлтү.

Җиһазлау: компьютер, презентация, рәсемнәр, Ленар Шәехнын “Алдамыйм” шигырьләр китабы.

Дәрес барышы.

1. Оештыру, мотивлаштыру.

T: Good morning, children. Today we have an unusual lesson. Everybody has the Tatar book on the table. I know you like this book very much and you learnt a lot of poems by heart. Today we will read some poems and translate the words from Tatar into English.

2. Уку мәсьәләсен кую.

T: Now open your books on page 77 and look through the poem “Безнең ишегалдында”. Балалар без бүген Ленар Шәехнең нинди шигырьләрен

тәрҗемә итәрбез икән? Алар нәрсәләргә багышланган? Рәсемнәргә карап һәм шигырь белән танышканнан соң балалар теманы китереп чыгара. (Хайваннар). Тактада сүзнең тәрҗемәсе языла “Animals”.

T: I have a dog at the lesson today. Its name is Rex. Rex has lost his mother and family. He wants to make friends with you. Let’s help him. Do all tasks and the funny dog will come to everybody for your right answer. It helps you to get only excellent marks. It helps us to make friends with a lot of animals. Do you agree with me?

P: – Yes, we do.

T: We are going today
To read and to write
To speak and to play.

3. Уку мәсьәләсен адымлап чишү.

T: Open your books on page 9. Read the poem «Алдамыйм” and translate the names of animals into English. Divide these words into groups of two and then fill in the table. (Укучылар шигырьне укыйлар, хайваннарны инглиз теленә тәрҗемә итеп ике группага бүлеп таблицаны тутыралар.)

Singular - берлек санда	Plurals - күплек санда
Parrot Lion Kangaroo Tiger Hipoo	Cats Snakes Dogs Monkeys Wolves Foals Ducks Oxen Deer Wasps

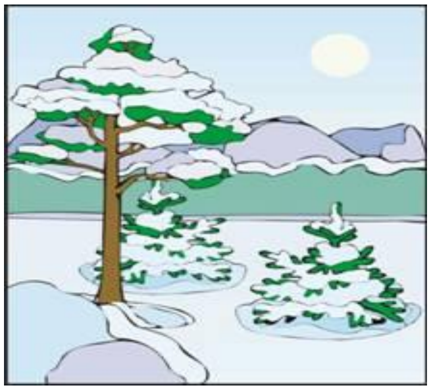

Domestic animals-Йорт хайваннары	Wild animals-Кыргый хайваннар
Cats…	Wolves…

3. **Физминутка**. Let's sing a song "Old MacDonald has a farm".(Җыр җырлыйбыз)

Old MacDonald has a farm,

Ee-I-ee-I-oh,

And on his farm he has some ducks

Ee-I-ee-I-oh,

With a *cluck-cluck* here,

And a *cluck-cluck* there

Everywhere a cluck-cluck

Җырда хайваннар үзгәреп тора:

A duck-*quack*

A cow-*moo*

A pig-*oink*

A cat-*mew*

A dog-*bark*

Балалар, хәзер без сезнен белән җырда ишеткән хайваннар авазларын Ленар Шәехнен «Безнен ишегалдында» диеп аталган шигырендә эзләп карыйк.

«*Кыт кытак*» килә тавык, йомырка салса әгәр.

«*Черт-черт*» диеп сөенә, чеби чыгарса әгәр.

Күлгә таба йөгерә, жиргә басып лап та лоп.

Купләп су эчә, ашый, «*Бак-бак*» диеп мактанып.

Сыер безгә сөт бирә, каймак, май, катык бирә.

Әнә үзе, «*Му-у-у*!» диеп, көтүдән кайтып килә.

Дунгыз рәхәткә чыккан: һаман жирне актара.

«*Мырык-мырык*» сойләнә, ә борыны кап-кара.

«*Мияу-мияу*»,- ди песи, гел йоклап кына ятмый,

Йорт-кураны, келәтне күсе тычканнан саклый.

Ишегалдында көн-төн ул-кизүдә, ул-сакта.

«*һау-һау*» дип өреп куя, шыгырдап алса капка.

Укучылар җавабы: *Cluck-cluck-кыт-кытак*

Moo-moo-Му-у-у

Oink-oink-мырык-мырык...

4. Сөйләм телен үстерү.

T: Now look at the blackboard, please. You can see some pictures there. Can you name the animals from the first (second, third) group? Why are the animals divided into several groups?

P: They live in different places.

T: You are right. Let's have a talk about the places where different animals live. Open your book on page 93. Read the poem "Кайда яшилэр?" and help the animals to find their homes. (Укучылар шигырьне укыйлар, хайваннарны инглиз теленә тәрҗемә итеп нинди хайванның кайда яшәгәнен табып җөмләләр төзиләр.)

Хайваннар	Кайда яшиләр
Аю, бүре, куян, төлке,әтәч,кәҗә,сыер, күсе, тычкан, маймыл, эт, жираф, арыслан, сарык, фил,елан, тиен, вак бөҗәкләр,балык, керпе, пошый, болан, мөгезборын, зебра, бегемот, әтәч, тавык	Агачта, урманда, агач төбендә, яфрак астында, Африкада, абзарда, күлдә, чүлдә, джунгли эчендә, ояда, читлектә,өндә

Animals	Where they live
A bear, a hare, a wolf, a fox, a deer, an elk, a hedgehog, a snake, insects, a squirrel, an owl, a cow, a sheep, a cock, a hen, a mouse, a rat, a tiger, a giraffe, an elephant, a goat, a zebra, a hippo, a rhinoceros, a dog, a fish	In the forest, under the tree, in the tree, under the leaf, in the barn, in the lake, in the cage, in the kennel, in the desert, in Africa, in the jungle

P1: A bear lives in the forest.

P2: An owl is in the tree.

P3: …

5. Рефлексия.

Дәрес башында кызыл һәм зәңгәр төстәге кәгазь чәчәкләр өләшенә. Тактада ваза рәсеме ясала. Дәрес ахырында болай диелә: “Әгәр сезгә дәрестә ошады, һәм сез яңа нәрсә турында белдегез икән вазага кызыл чәчәк беркетегез, ошамаса - зәңгәр чәчәк беркетегез”.

Татар теле
5 нче сыйныф

Сәләхова Зөлфирә Үрнәк кызы, Нәҗипова Тәнзилә Марс кызы,

МБББУ «Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы 5 нче гимназиясе» нең югары категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучылары

Тема: Алынмалар.

Дәреснең максаты: «Татар телендә алынмалар» темасы аша уку танып-белү мотивациясе формалаштыру, түбәндәге нәтиҗәләргә ирешү өчен укучылар эшчәнлеген оештыру:

Шәхескә кагылышлы: Татар теленең эстетик кыйммәтен аңлау; туган телгә карата хөрмәт, горурлык хисләре тәрбияләү; туган телнең чисталыгын саклау ихтыяҗы булдыру;

Сөйләм камиллегенә омтылу; аралашу процессында фикер һәм хисләрне иркен җиткерә алуда сүзлек запасының, үзләштергән грамматик чараларның җитәрлек дәрәҗәдә булуы; сөйләм теленә бәя бирә белү.

Метапредмет:

Сөйләм эшчәнлегенең барлык төрләренә ия булу: сөйләү һәм уку: телдән һәм язма мәгълүматлар, текстның темасы, төп фикер; төп һәм өстәмә мәгълүмат);

текст укуның төрле төрләренә ия булу (эзләнү, карау, танышу, өйрәнү);

массакүләм мәгълүмат чаралары, Интернет ресурслар аша төрле чыганаклардан мәгълүматлар таба белү; төрле типтагы сүзлекләрдән, белешмә әдәбияттан иркен файдалана алу; билгеле бер темага материал таба һәм системалаштыра белү; мәгълүматларны мөстәкыйль таба алу;

уку һәм сөйләү һәм тыңлау нәтиҗәсендә туплаган мәгълүматны үзгәртә, саклый, җиткерә белү

эчтәлеге, стилистик үзенчәлекләреннән чыгып, сөйләм текстларын чагыштыра белү; сөйләү һәм язу булдыру: алда торган уку эшчәнлегенең максатын билгели алу (индивидуаль һәм күмәк), эшчәнлекнең эзлеклелеге, ирешелгән нәтиҗәләрне бәяләү һәм аларны телдән һәм язма сөйләмдә формалаштыру; телдән һәм язмача төрле типтагы текстлар төзи алу;

телдән һәм язма формада үз фикереңне иркен һәм дөрес җиткерә алу (логик, эзлекле, бәйләнешле, темага туры килү һ.б.); әйләнә-тирә чынбарлыктагы фактлар, күренешләр турында укыган, ишеткән, күргәннәреңне адекват җиткерү ;

Предметара

Телнең төп функцияләрен , тел һәм халыклар культурасын, кеше һәм җәмгыять тормышында телнең ролен күзаллау ;

текст формалаштыру үзенчәлекләрен аңлау, текст төзегәндә тел-сурәтләү чараларын уңышлы куллану;

Бурычлар.

Өйрәтү:

төшенчәләрне формалаштыру күнекмәләрен үстерү;

тексттан алынмаларны таба белү күнекмәләрен үстерү;

сөйләмдә алынмаларны куллана белү күнекмәләрен формалаштыру;

алынмаларның этимологиясен билгеләү күнекмәләрен үстерү;

укучыларның сүзлек байлыгын арттыру;

орфографик күнекмәләрне камилләштерү.

Үстерелешле:

укучыларда тәнкыйди фикерләү тәрбияләү;

укучыларда игътибарлылык тәрбияләү ;

УУГ формалаштыру (шәхсиятле, регулятив, танып-белү):

үз фикереңне тәгъбир итә һәм исбат итә белү;

анализ ясый, чагыштыра, йомгаклый алу күнекмәләрен үстерү;

яңа белемнәрне куллана белү күнекмәләрен үстерү;

укучыларның иҗади һәм сөйләм күнекмәләрен үстерү;

логик фикерләү күнекмәләрен формалаштыру;

билгеле булган яки субъектив тәҗрибәңә таяна белү күнекмәләрен үстерү ;

проблеманы формалаштыра белү күнекмләрен үстерү;

төркемнәрдә һәм парлап эшләү күнекмәләрен үстерү.

3.Тәрбияви:

туган телгә карата кызыксыну һәм хөрмәт ояту;

сүз кыйммәтен бәяләргә өйрәтү;

коммуникатив УУГ үстерү:

кызыксынучанлык, теләктәшлек, хөрмәт һәм хезмәттәшлек итү өчен уңай шартлар тудыру;

укучыларны төркемнәрдә һәм парлап эшләү эшчәнлегенә тарту: бер-беренә хөрмәт тәрбияләү.

Дәрес тибы: Уку максаты кую

Укучылар эшчәнлеге формалары: индивидуаль, парлап, төркемнәрдә

Техник чаралар: ПК; проектор

Уку- укыту курсында теманың тоткан урыны: 5 нче сыйныфта лексикология бүлегенә 21 сәгать тәкъдим ителә. Алынмаларга тематик бүленештә бер сәгать вакыт бирелгән. Курс эчендә ул 12 нче сәгать буларак өйрәнелә Укучылар сүзгә – телнең төп берәмлеге буларак билгеләмә бирәләр. Төрки-татар сүзләре һәм алынма сүзләр сүзләр арачсындагы аерма үзенчәлекләрен ассызыклыйлар.

Бәяләү критерийлары: Укучылар дәрес барышында системалы-эшлекле якын килү хисабына "үзтамга" җыя. Дәрес башында бәяләү критерийлары белән танышалар.

11-12 балл - "5 "

9-10 балл - "4"

7-8 балл - "3"

Дәреснең төзелеше һәм барышы

I. Мотивлаштыру- ориентлаштыру.

А) психологик уңай халәт тудыру.

Исәнмесез укучылар, татар теле дәресенә рәхим итегез.

Гыйлемлелек яшерен хәзинә,
Кем таба, ике дөнья байлыгы булыр аңа.
Шундый байлык ул гел өстәп тор аны
Ул сарыф иткән саен арта бара.

Габдрахим Утыз Имәни

Бүгенге байлыкның авырлыгы (бонус) 11 - 12 балл – "5"
9 - 10 балл – "4"
7 – 8 балл – "3"

ә) белемнәрне актуальләштерү.

1 нче максат. Укучыларның орфографик белем камиллеген тикшерү. Шаблон буенча үзара тикшерү, үзбәя.

- Сезнең алдыгызда беренче номерлы карточкалар ята. Төшеп калган хәрефләрне куярга кирәк.

Карточка №1. Сәл..м, х...рмәт, т...лефон, сәг...ть, бә...ет, тракт...р, к...яфәт, җ...мга, кәг...зь, җә...нәт, фон...тика, якш...мбе, м...нитор, ят...м, кә..ф, мәхә...бәт, орфо...пия, ...лма, д...шәмбе, б...бай, б...ркет.

2 нче максат. Сүзләрне төркемләгәндә, укучыларның нинди база белемнәренә таянуын ачыклау.

- Карточкадагы сүзләрне төркемләп карагыз әле, укучылар. Сезнең нинди төркемнәр килеп чыкты?

(төрле вариантлар килеп чыгарга мөмкин. (язылышы, әйтелеше, хәрефләр уртаклыгы, хаталар китү мөмкинлеге, сүзләрнең мәгънәсенә игътибарны юнәлтеп, татар сүзләре икәү генә (алма, укучы, ә калганнары башка телләрдән кергән, алынган дигән фикергә китерү кӨтелә).

Укучыларга мөстәкыйль фикерләү, сүзләрне вариантларга төркемләү өчен вакыт бирелә.Үзбәя.

?	?	?
Сәлам, хөрмәт, , сәгать, бәхет, , кыяфәт, җомга, кәгазь, җәннәт, якшәмбе, ятим, кәеф, мәхәббәт, дүшәмбе,	телефон, трактор, фонетика, монитор, орфоэпия,	бабай, алма, бөркет

-Укучылар, берничә төрле бүленеш килеп чыкты. Кемдә бүленеш 2 вариантта, кул күтәрегез әле, ә кемдә 3 вариантлы бүленеш? Игътибарыгызны тактага юнәлтегез әле, миндә 3 төркемле таблица, тик аларның исемнәре юк. Нәрсәне күздә тотып, мин 3 төркемгә бүлдем икән?

Укучыларның җаваплары тыңланганнан соң, сорау куелган урыннарга дөрес җавап куеп барыла.

- Беренче, икенче баганадагы сүзләр турында нәрсә әйтеп була?

- Алар башка телләрдән алынганнар.

Гарәп- фарсы	Рус теле	Татар теле

Уку мәсьәләсен куеп карагыз әле, языгыз. Сезнең фикерләрегез нинди? Дәфтәрегезгә языгыз .

II. Уку мәсьәләсен кую.Алынмалар.

Бу терминның төгәл мәгънәсен аңлау өчен, Татар теленең аңлатмалы сүзлегенә мөрәҗәгать итик әле,укучылар.(укучылар басма һәм электрон сүзлекләрдән алынма сүзенең аңлатмасын карыйлар)

Чыннан да , сез бүгенге уку мәсьәләсен дөрес билгеләдегез.

Уку мәсьәләсен адымлап чишү.

1нче адым.

Бу мәсьәләне чишү өчен, без берничә сорауга җавап табарга тиешбез.

Сораулар сезнең 2 нче номерлы карточкагызга урнаштырылган.

1. Татар теленә алынмалар ничек килеп кергән?

- Алынма сүзләрне куллану кирәкме?

Тел алынмалардан башка яши аламы?

Эзләнү өчен материал.

Татар телендә алынмалар

Бер генә халык та аерым, изоляцияләнеп яши алмаган. Элегрәк башка кабиләләр белән аралашу, соңга таба төрле халыклар, дәүләтләр белән аралашу нәтиҗәсендә татар теленә теге яки бу телдән алынмалар килеп кергән.

Татар әдәби теленә көнчыгыш халыклары белән төрлечә тарихи бәйләнешләргә керү, аралашу җирлегендә һинд, кытай сүзләре (*алма, әрдәнә, җиз, сан, тәңре, энҗе, түбән, чан, хан, чәй, җуа, дәү, юан, шан, чын, чирү, дию*), монгол теленнән (*чаган, нохта, дилбегә, нөкер*) сүзләр үтеп керә һәм ныклап урнашып кала.

Татар телендә фин-угор телләреннән кергән алынмалар да шактый. Мәсәлән, *пилмән, бүкән, миләш, морж, поши, пурга, норка, килька, салака, пихта, камбала*.

Татар телендә саны һәм активлыгы белән гарәп, фарсы һәм рус алынмалары аерылып тора.

Татар телендә гарәп һәм фарсы алынмалары

Гарәп һәм фарсы телләреннән кергән алынмалар хәзерге телебездә дә бик күп санлы; ә борынгырак чорда, бигрәк тә XVII-XVIII гасырларда, алар тагын да күбрәк булганнар. Бу алынмалар Болгарда ислам дине кабул ителгәннән соң сәүдә, дин, сәясәт, мәдәният, әдәбият-сәнгать бәйләнешләре аша килеп кергәннәр.

X гасырга чаклы ук Болгарга гарәп сәүдәгәрләре, сәяхәтчеләре килә башлаганнар. Алар сәүдә иткәннәр, ислам динен тотканнар, мәчетләр, мәдрәсәләр ачканнар, гарәп язуына, гарәп теленә өйрәткәннәр. XIII-XIV гасырларда Алтын Урда һәм гарәп илләре, аерым алганда, Мисыр арасында сәүдә, мәдәният мөнәсәбәтләре көчәйгән. Сарайда һәм Алтын Урданың бүтән мәдәни учакларында бик күп галимнәр, шагыйрьләр һәм әдипләр яшәгән һәм иҗат иткән. Мондый күренешләр болгарлар теленә тәэсир итми калмаган, әлбәттә.

Кайбер алынмалар телебездә ныклап урнашып калганнар, татарлашканнар, яңа сүзләр ясау өчен нигез булып хезмәт итә башлаганнар. Әйтик, гарәп теленнән кергән тәртип, ватан, хат, рәсем, сабыр сүзләре.

Татар телендә рус алынмалары

Төркиләр славян халыклары белән тыгыз бәйләнештә яшәгәннәр. "Игорь полкы турында җыр"да ук иде төрки сүзләрне күрергә була. Төркиләр славяннардан күп кенә сүзләрне кабул иткәннәр: *арыш, мүк, боразна, уҗым, эскерт, әвен, мич, сохарый, чиркәү* һ.б. Славян халыкларына да төрки сүзләр күпләп кергән: *айран, алтын, аманат, амбар, арка, аул, балык, барс, богатырь, деньга, джигит, камыш, караван, карандаш, кетмень, кирпич, лошадь, утюг, ямщик, ясак* һ.б.

Рус алынмалары Казан ханлыгы яулап алынганнан соң күпләп кабул ителә. Рус сүзләренең татар теленә кабул ителүе берничә чорга бүлеп карала:

I чор - борынгы чор - Казан ханлыгы алынган чор (IX-XVI гасыр);

II чор - Казан ханлыгы алынганнан соң XVIII гасыр азагы;

III чор - XVIII гасыр азагы - беренче рус революциясе;

IV чор - октябрь революциясе чоры;

V чор - октябрь революциясеннән соңгы чор.

Нәтиҗәләрне карточкаларга ук теркәп барырга була? (Укытучы-фасилитор консультациясе Инсерт алымы куллану.)

1нче нәтиҗә. Ислам дине кабул итү аркасында гарәп- фарсы алынмалары, славяннар белән тыгыз мөнәсәбәттә яшәү нәтиҗәсендә, Иван Грозный яулап алулары сәбәпле рус алынмалары, рус теле аша Европа телләре алынмалары кергән.Үзбәя.

2,3 нче нәтиҗә. Укучыларның җаваплары тыңлана. Үзбәя.

2 нче адым. Дәреслек белән эш. 147 нче бит, 497 нче күнегү. (Кызыклы мәгълүмат)

3 нче адым. 498 нче күнегү.

Бирелгән алынмаларның синонимнарын табу өчен, Сезгә аңлатмалы сүзлектән мәгълүмат әзерләнде. Ул 3 нче номерлы карточкада. Алынма сүз белән аңлатманы туры китерергә кирәк булачак. Төркемнәрдә тикшерү. Үзбәя.

4 нче адым. Модельне тутыру

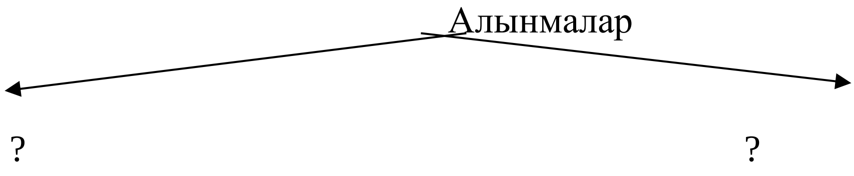

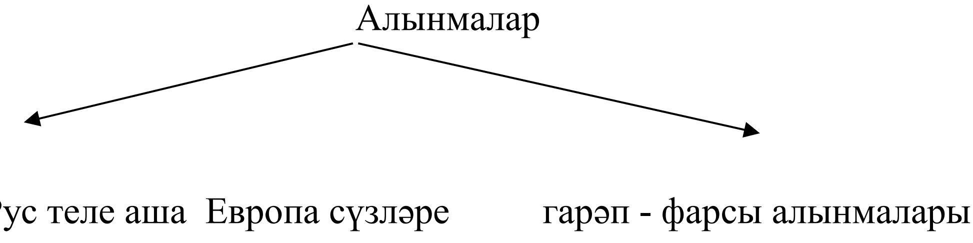

IV. Өй эше

500 нче күнегү – мәҗбүри

501, 502 нче күнегүләр - сайлап алу характерында

V. Рефлексия

Чәнти бармак – чамала. Мин бүген нинди белем алдым?

Атсыз бармак – аңла. Мин нәрсә эшләдем һәм нәрсәгә өйрәндем?

Урта бармак – уйла. Минем кәефем нинди иде? Ул ничек үзгәрде?

Имән бармак – исеңә төшер. Мин кемгә булыштым, бәлки миңа булышканнардыр?

Баш бармак – билгелә. Ә сәламәтлегемне саклау турында уйландыммы?

Татар теле

5 нче сыйныф

Сәләхова Зөлфирә Үрнәк кызы, Нәҗипова Тәнзилә Марс кызы,

МБББУ «Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы 5 нче гимназиясе» нең югары категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучылары

Тема: Сөйләмдә авазлар үзгәреше: ассимиляция, диссимиляция, чиратлашу

Максат: ассимиляция, диссимиляция, чиратлашутеминнарын үзләштерү. Аларның гамәли куллану мөмкинлеген ачу

Планлаштырыла торган нәтиҗәләр:

Предмет: Сөйләм агышында сүзләрнең әйтелешендә төрле үзгәрешләрне билгеләү. бер-бер артлы әйтелә торган авазларның тәэсир итешүләре, җайлашулары аркасында барлыкка килгән очакларны ачыклау, тел гыйлемендәге әлеге терминнарны чагыштыру, аермаларны күзәтү.

Метапредмет: куелган бурыч буенча үз эшчәнлегеңне планлаштыру, кирәкле белемне туплауга омтылу һәм алар аша конкрет эшчәнлек булдыру, сүзләрдәге үзгәрешләрне чагыштыру, уртак һәм аермалы якларын билгеләү(синтез һәм анализ күнекмәсен үстерү)

Шәхескә кагылышлы: белемне үзләштерүгә җаваплы караш булдыру, сөйләмдә куллану

Дәрес барышы:

Оештыру мизгеле.

1. Сәламләү
2. сыйныф лидерының сүзе
3. нормаларны тактага язу
4. Теманы ачыклау һәм билгеләү
5. Теманы ОСУД(УЭГЫ- уку эшчәнлегенң гомуми ысуллары) (Схема һәр укучыда)
6. Вакытны язу һәм билгеләү **В1=х-х**

х – аңлатуның башы һәм ахыры

1 цикл «Сынау»

2. Укучының субъектив тәҗрибәсен актуальләштерү

Укучылар карточка буенча үти. Укытучы 5+30 алгоритмын белдерә

КТБ (белемнең түбән баскычы)	КАБ (белемнең арадаш баскычы)	КЮБ (белемнең югары баскычы)
Авыл, тормыш, өметсез, көндезге, борылыш, солы, бөртекле, берөзлексез	Галәм, гомер, гамәл, кодрәт, галим, каләм, гаскәр, мәкаль, фигыль, шигырь, сәгать	Һава, бәхет, һәйкәл, шәһәр, хәтер, хата, бәхәс, соңгы, хөрмәт, һөнәр, моңлы, тәңкә, тыныч, тыңла, күңел, минут

3. Матрицада бәяләү. Дөрес җаваплар мартицага куела бара.

Төрле яклап сораштыру.(Перекрестный опрос)

1. Сузык дип нинди авазларга әйтәбез (үпкәдән чыккан һава агымы каршылыкка очрамый)

2. Тартык авазлар ясалганда нинди каршылык барлыкка килә (үпкәдән чыккан һава агымы каршылыкка очрый)

3. Тартыкларны ничек квалификациялибез(яңгырау- саңгырау, парлы, парсыз, ясалу урыны)

4. Сузыкларны ничек квалификациялибез(калын- нечкә, иренләшкән - иренләшмәгән, алгы рәт - арткы рәт, күтәрелеш)

5. [w] кергән өч сүзне мисалга китерегез

6. Сонор авазларны гына атагыз(м, н, ң)

7. Алгы рәт сузыкларын гына әйтегез (ә,и,ү,ө,э)

8. Ни өчен Ка һәм Гэ хәрефләре икешәр авазга билге булып йөриләр?

9. Татар телендә кайсы авазлар күчлерәе: тартыклармы, сузыклармы (сузык)

10. Сузыклар тартыкларга ничек тәэсир итә (калынлыкта- нечкәлектә ярашалар)

11. Тартык һәм сузыкларның үзара җайлашуы ничек атала?(аккомадация)

12. Сузыкларның кыскару ничек дип атала?(редукция)

13. Редукция вакытында нинди әйтелеш югала?(ачык әйтелеш)

14. Татар теленең үз сүзләрендә кайсы сузыклар кыскара?(Ы.Э)

15. Рус теленнән кергән кайсы сузык редукция вакытынад кыскара(о)

16. Сеңлем, торна, авыл сүзләренең кайсысында редукция күзәтелә (сеңлем)

Нәтиҗә. Санала, 10 уңай җавап булырга тиеш. Тактадагы күрсәтелгән норма белән чагыштырыла

1. Терәк сүзләр белән эш.

Тактада 7 сүз язылган: ассимиляция, охшашлану, уңай, кире, диссимиляция, охшашсызлану,чиратлашу.

30 сек эчендә истә калдыраралар. Такта ябыла, дәфтәрдә язабыз.

Алышыналар, һәрберсе иптәшен тикшерә, сүзләрне саный, имза куя.

Нәтиҗә. Санала, 10 уңай җавап булырга тиеш.

2 цикл "Танышу"

Укытучы сүзе.

А) Урам + күплек сан кушымчасы

Бала

Урам+нар м---------- н

Як+(даш, таш) к-----------т

юл+(даш, таш) л-----------д

Тоз+ сыз= [……] [тоссос] з---------- с

Ассимиляция

↓

охшашлану(тартык тартыкка охшый)

↙ ↘

? ?

Ә) дилектор, секлетарь, колидар – хатаны тап-диссмилиляция(охшашсызлану)

В) тап +а=

Ак+рак=

Кирәк+рәк=

Туп+ы=

Завод **[…..]**

Гараж **[…..]**

Чиратлашу: саңгырау → ? (п, к → ?)

Алынмаларда: ???

3 цикл "Ныгыту"

Дәреслек белән эш. 117-118 нче битләрдән кагыйдә белән 5 минут танышалар, истә калдыралар, шуның нигезендә тәнкыйди сораштыру.

1. Ассимиляция ул тартыкның тартыкны үзгәртүе.

2. юлдаш сүзендә уңай ассимиляция күзәтелә.

3. якташ сүзендә кире ассимиляция күзәтелә

4. авлдаш уңай ассимиляция күзәтелә.

5. Диссимиляция җирле сөйләмдә генә күзәтелә

6. колидор ул уңай ассимиляция

7. секлетарь сүзе әдәби сөйләмдә кулланыла

8. диалект ул – әдәби сөйләм

9. сибә, ашый, көлә сүзләрендә чиратлашу күзәтелми

10. гараж, завод, машина сүзләренең барысында да чиратлашу бар

11. аргак сүзендә аваз үзгәреше күзәтелми

12. кадак сүзенә ы кушымчасы ялгасаң, соңгы аваз үзгәрми

13. җавап сүзенә ы кушымчасы ялгасаң, соңгы аваз үзгәрә

14. биолог сүзенең соңгы авазында әйтелеш үзгәреше юк

15.Урамнан сүзендә диссимиляция күзәтелә

16. Ассимиляция, диссимиляция, чиратлашу сузыклар үзгәреше турындагы кагыйдәләр.

4 цикл “Иҗади эш”

7. Агымдагы сүз байлыгын тикшерү (50 сүз 5 минутта, терәк сүзләрне кертеп иҗади эш башкару “4 нче сыйныф укучысына хат”).(аерым эшләр белән танышу)

Өй эше.

Дәреслектәге мәҗбүри: 410 нче күнегү

ярымиҗади әдәби әсәрләрдән позицион үзгәрешләр кергән 4 җөмлә язып ал.

5 цикл “Рефлекция”

Рефлекция	Ассимиляция	диссимиляция	чиратлашу
Аңладым			

Өлешчә генә аңладым			
Берни аңламадым			

Татар әдәбияты

6 нчы сыйныф

Гатауллина Айгөл Әнәс кызы,

МБББУ «Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы 5 нче гимназиясе» нең татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Тема: Г.Камалның "Беренче театр" әсәрендә сюжет каршылыгы

Максат: Галиәсгар Камалның "Беренче театр" әсәрендә көлке тудырган сәбәпләрне ачыклау. Мөстәкыйль рәвештә логик фикерләргә өйрәнү. Анализ нәтиҗәсендә әсәрнең сюжет хәрәкәтен табу. Укучыларда юмор хисе, бер-береңә карата ихтирам тәрбияләү.

Көтелгән нәтиҗә: "Беренче театр" әсәренә анализ ясап, үзенчәлекләрен аңлата алу.

Дәрес барышы:

Мотивлаштыру-ориентлашу.

Уңай психологик халәт тудыру;

а) Исәнмесез, укучылар. Хәерле көн. Утырыгыз. Бүгенге дәресебезне күтәренке кәефтә башлап җибәрик, аның темасы да сез ярата торган жанр – комедиягә багышланган. Дәреснең шартларын аңлатып үтәм: - пьесаны эчтәлеген тулысынча белү;

- биреләчәк сорауларга төгәл һәм тулы җавап бирү;

- күренешләрне анализлау, конфликтны табу.

Әлеге шартлар үтәлә икән, сез бүгенге дәрестә 5 балл иясе булачаксыз.

ә) белемнәрне тигезләү

- Узган дәреснең УМ нинди иде әле?

Көтелгән нәтиҗә: Узган дәрестә Г.Камалның ни өчен нәкъ менә комедияләр остасы буларак танылуын ачыкларга тырыштык.

- Мисал китерегез.

(Үзе турында сөйләгәннәрдән мисал китерелә – 231 нче бит)

- Әйе. Шулар язучыны сәхнә сәнгатенә тарта, пьесаларында үз заманының мөһим мәсьәләләре һәм кешеләрне борчыган уй-сораулар чагылыш таба. Нәтиҗә ясыйбыз: Г.Камал комедияләре иске гадәт-йолаларның тискәре якларын күрсәтә (1 балл)

б) белемнәрне актуальләштерү

- Өйгә бирелгән эшне тикшерәбез. Нинди биремнәр иде әле?

Г.Камал исемендәге театр тарихында “Беренче театр” куелышы – кызлар. Әлеге театрда катнашкан артистлар турында мәгълүмат тупларга.

Тикшерәм. Төркемдәгеләр җавап бирә. Үзбәя.

- Яхшы. Ә хәзер әсәрнең төзелешенә (композициясенә) игътибар итик. Әсәр 4 күренештән тора. 4 сендә дә бер үк вакыйга – җыенып, театрга китеп бару кабатлана. Һәр күренешнең үз геройлары бар һәм алар парлы: 1-2 нче күренешләрдә ирле-хатынлы, 3 нче күренештә егет белән кыз, 4 нче күренештә хуҗа белән асрау. Бибидән башка һәр персонаж үз күренешләрендә генә катнаша һәм сәхнәгә кире әйләнеп кайтмый. Бирем мондый: Биби әсәрә нинди әһәмиятле роль уйный? Уйлар өчен 2 минут вакыт бирелә. (Укучылар, Бибинең әсәрдәге вакыйга – күренешләрне бәйләп торучы персонаж икәнлеген исбатларга тиеш.)

Нәтиҗә: Әсәрнең фокусы – безгә күренми торган җепләр белән Биби барлык күренешләрне үзенә туплаган. Моңа ул һәрвакт үзе каршылык китереп чыгаруы ярдәмендә ирешә. (2 балл)

- Биби образы нинди соң?

- Көлке хәлләргә очрап торучы комик образ.

- Дәреслекне ачыгыз, автор тарафыннан катнашучылар исемлегендә ул нинди итеп бирелә?

- Аңгыра кыз.
- Сез автор белән килешәсезме?
- Әйе.
- Исбатлагыз. (4 минут вакыт бирелә. Нәтиҗә: Укучылар киресен исбатлый: Биби аңгыра түгел, ә күренеш саен бары тик дөресен сөйләве ачыклана.) 3 балл.
- Укучылар, әлеге эшчәнлегегездән чыгып бүгенге дәрескә нинди УМ куяр идегез?
- ....
- Яхшы. Сезнең алда слайд. Анда пальто – бизәнү әйберләре – күлмәк; бозау – тиеннәр (акча) – тычкан; егет белән кыз; бай һәм асрау рәсемнәре бирелгән.

Әлеге детальләргә күз салыгыз, әсәр буенча нәрсә әйтә аласыз?

- Эчтәлек ачыла.
- Әйе. Бүгенге дәреснең темасы Г.Камалның “Беренче театр” әсәрендә сюжет хәрәкәте. Дәфтәрләргә число, тема языла.

Сезнең алда карточкалар бирелгән. 4 төркемгә бүленгән эш. Һәр төркем 4 күренештәге дә конфликтларны билгеләргә һәм аларның хәл ителешен язып куярга тиеш. (5 минут) (Тикшерелә – Вәли үзем генә театрга барам дип куркыта, шулай итеп театрга китә. Тамашачы бу урында алар өчен борчылып утыра. 2) Факиһә – “эти орышса мине орыша”, дип җаваплылыкны үз өстенә ала. 3) Фатихның асрау белән сөйләшүеннән ачыклана. 4) Әсәрдә яңалыкның искене җиңү тантанасы бирелә. Төркемнәргә гомуми бирем: әсәрдәге төп конфликт ны билгеләргә.

Нәтиҗә: Тетрга теләсә ничек барырга әзер торучы Вәли һәм көне буе спектакльне куйдырмас өчен чабып йөргән Хәмзә бай арасында. 236 нчы бит, дәреслек – 10. Автор каршылыкны геройларны очраштырмый гына чишеп куя һәм бу әсәрнең идеясен ачуга китерә : (58 нче бит – теория, тарих китабы) 4 балл

- Ә әгәр дә Вәли белән хәмзә бай очрашкан булса?

- Бу комедия булмас иде.

III. Рефлексия, бәяләү.

Дәресне йомгаклыйбыз. Бүгенге дәрестә сез ничә кешегә ярдәм иттегез? Дәрестә нәрсә үзләштердегез? Үзалдыгызга нинди максат куйдыгыз? Ничек ирештегез? Әсәрне бүгенге көндә дә ни өчен актуаль дип саныйсыз? Әлеге әсәр тормышта сезгә нәрсә бирә?

Белемнәрне бәяләү: Баллар **(слайд)** Көндәлекләрне ачыгыз һәм балларыгызны санагыз, билгене көндәлекләрегезгә куегыз.

Өй эше

Татар әдәбияты

8 нче сыйныф

Гатауллин Радик Равил улы,

"Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районының 5 нче гимназиясе" муниципаль бюджет гомуми белем бирү учреждениесенең татар теле һәм әдәбияты укытучысы

Тема: Әсәргә структур анализ ясау (мастер-класс)

ДӘРЕС БАРЫШЫ:

<u>Беренче өлеш</u>

– Мәктәптә әсәрне нинди юллар белән анализлап була?

(*“Автор артыннан бару юлы”, образлар бирелеше аша анализлау, проблемалы анализ*)

– Әйе, әсәрне укучылардан, гадәттә, шушы өч анализ юлы белән анализлатабыз. Соңгы вакытта әдәбият укытуда башка анализ юллары актив кулланыла башлады. Әйтик, системалы анализ юлы, структур анализ, шәрехләү, биографик анализ юлы, мәдәни-тарихи анализ юлы, чагыштырма-тарихи анализ. Шулардан структур анализ дигән юл турында нәрсәләр әйтә аласыз?

(*Әсәр структура буларак карала; әсәр структур өлешләргә аерылып өйрәнелә һ.б.*)

– Әйе, структур анализда әдәби әсәрнең структурасын тикшерү күздә тотыла.

– Нәрсә ул структура? Әйдәгез, шуны карап үтик.

Структура – объектның төп сыйфатларын сакларга ярдәм итә торган бәйләнешләр бөтенлегеул. Структура элементлардан җыела. Элемент – башкача бүленми торган кисәк. Объект капма-каршы куелучы элементлар яки янәшә куелучы элементлар дәрәҗәсендә өйрәнелә ала.

Структур анализ түбәндәге этаплар буенча башкарыла:

1. Системаны элементларга бүлү нигезен табу (аксиоматизация).
2. Бу бүленешлне дәлилләү (диссоциация).
3. Элементлар арасында бәйләнешләр урнаштыру (ассоциация).
4. Элементлар арасындагы бәйләнеләр төреннән чыгып, аларны төркемләү (идентификация).
5. Барлык элементларны done бербөтеннең өлешләре итеп карау (интеграция).

Структура буларак әдәби әсәрнең аерым бер элементларын да (мәсәлән, герой биреләше, сюжет), тулы әдәби әсәрне дә анализларга мөмкин. Бу анализ юлы билгеләр (знак), сүз-образлар, сурәтләр, символлар, хронотоплар ярдәмендә әдәби әсәрнең тирән, яшерен катламнарына үтеп керергә омтыла.

Мәктәптә әсәргә структур анализ ясауның бер варианты булып әдәби текстны урын-вакыт, ягъни хронотоп яссылыгында тикшерү тора.

Хронотоп – әдәбияттачагылдырылган бербөтен урын һәм вакыт хакындагы күзаллау; урын һәм вакыт – әдәби әсәрдә сурәтләнгән дөньяның әһәмиятле өлешләре. Хронотопта урын һәм вакыт бердәмлектә, кушылуда чагылыш таба.Әсәрне урын-вакыт яссылыгында тикшерү киңрәк, зуррак мәгънәләргә төшенү мөмкинлеге бирә.Хронотоп белән эш иткәндә хронотопик образ (йорт, юл, елга, шәһәр һ.б.), ачык (болын, урман, елга һ.б.)

һәм ябык (йорт, бүлмә һ.б.) пространство,бинар оппозиция (Өстә/Аста, Киң/Тар, Тулы/Буш һ.б.), проекция (горизонталь һәм вертикаль) кебек төшенчәләрне кулланып эшлиләр.

Икенче өлеш

Мин сезгә бер текст тәкъдим итәм. Шуңа урын-вакыт яссылыгына нигезләнеп структур анализ ясап карыйк.

(Текстны уку)

Кеше гомере – тау кебек. Кеше тау итәгендә туа да ярты гомере буе өскә күтәрелә, менеп җиткәч, хозурланып, як-якка карана – бөтен дөнья уч төбендәге кебек, бар нәрсә кечерәеп, бәләкәйләнеп калган, ә ул – зур, ул хәзер теләсә нәрсә эшли алыр, аның кулыннан бар нәрсә дә килер төсле. Ләкин туктап кала аламы? Вакыт рәхимсез, вакыт аның аякларын сәгать маятнигы иткән дә алга-артка, артка-алга йөртә, ул ирексездән хәрәкәт итәргә мәҗбүр, ул ирексездән атлап бара. Кеше баштан кая барганын да аңламый тора, аннары кинәткенә аңлап ала да аякларын терәп түбән төшмәскә тырыша, а маятник туктамый, алга-артка, артка-алга йөри дә йөри. Тау төшкән саен, кешенең күңеле дә төшә, аңа шул ук агачлар да, шул ук үләннәр дә, шул ук чәчәкләр дә бүтәнчә күренә, дөнья да караңгылана барган сыман тоела. Аның күз аллары томалана, ул алдындагы әйберләргә игътибар итми, һаман-һаман теге як тау итәген, андагы кояшлы аланнарны, чыклы үләннәрне, сайрар кошларны, тауга менү ләзәттен искә төшерә, бары шуның белән генә яши.

Разил Вәлиев

Текстны структур өлешләргә таркатыйк.

Нинди хронотоплар аерып алып була бу тексттан?

Хронотоплар (хронотопик образлар):

тау(нәрсәне аңлата?) – кеше гомере

дөнья– урын (пространство)

маятник – кешене тормышта хәрәкәтләндерүче

агачлар, үләннәр, чәчәкләр – кешенең эш-гамәлләре, эш, иҗат нәтиҗәләре

кояшлы аланнар, чыклы үләннәр, сайрар кошлар – яшьлек хатирәләре

юл – кешенең тормыш юлы

Әсәрнең мәгънәсе горизонталь һәм вертикаль яссылыкта аңлашылырга мөмкин. Бу текстта сүз нинди проекция турында бара?

Вертикаль проекция – *тауга менү-төшү.* Кешенең гомере вертикаль проекциягә өскә таба бару, гомер уртасына җитеп, максат-хаялларга ирешкәч, аска таба хәрәкәт итү кебек аңлашыла.

Бинар оппозицияләр:*Яшьлек/Картлык, Түбән/Югары, Зур/Кечкенә, Якты/Караңгы.*

Шулай итеп **нәтиҗә** ясыйк: Текстта кешенең үткән гомер юлы турында сөйләнелә. Тауга менү һәм төшү кебек аңлашылган юл хронотобы, аны үтү рәвешен, бу юлда очраган әйберләрне искәртә. Яшьлектән картлыкка таба бару вертикаль проекция буларак күз алдына китерелә. Яшьлектә кешегә барысы да яңа, матур, ямьле булып тоела. Кешенең гомер уртасына таба максат-өметләренә таба күтәрелүен, шуларга ирешкәч, инде күңелендә калган хатирәләргә юанып, аларны сагынып яшәп аска төшү кебек аңлашыла. Картлык караңгы төсләрдә күзалланып, күп әйбергә игътибар итмичә, өметсезлеккә, пессимизмга бирелүнең куркыныч булуы ассызыклана. Шул вакытта Яшьлек/Картлык, Түбән/Югары, Зур/Кечкенә, Якты/Караңгы кебек бинар оппозицияләр кешенең фикерләрен аңларга, хисләренә төшенергә ярдәм итә.

<u>Өченче өлеш</u>

Хәзер фокус-группаларга бүленеп текстка структур анализ ясап карыйк.

Текст

1 төркем:

Вакыт дигәнең үтә дә үтә. Вакыт агышын күреп булмый, диләр. Дөрес түгел. Вакыт үзе узган саен җирдән зур-зур ташпулатлар, чәчәккә күмелгән

бакчалар, яңа электростанцияләр, күкрәп үскән урманнар калдырып китә. Вакыт яңа төзелгән шәһәрләр, яңа язылган әсәрләр, яңа ачылган йолдызлар булып күз алдына баса. Вакыт кешеләрне ашыктыра.

Фәнис Яруллин

Хронотопик образлар:

ташпулат, бакчалар, электростацияләр, урманнар, шәһәр, әсәр, йолдыз – кешенең иҗат җимешләре

Вакыт *линеар*, тизләтелгән булып күзаллана.

Кешенең эшчәнлеге горизонталь һәм вертикаль проекциядә алып барыла.

Горизонталь проекция – җирдә шәһәр, биналар, ташпулатлар, электростанөияләр төзелә, бакчалар, урманнар утыртыла.

Вертикаль проекция– кешене югарыга омтылыш тудыра торган әсәрләр иҗат ителә, һавага, космоска менеп йолдызлар ачыла.

Текстның мәгънәсе:

Пространство киңлегендә мәңгелеккә таба юнәлгән вакыт агышын кешенең иҗат иткән, җитештергән әйберләрдә күреп була. Ул ябык пространство хасил иткән йортлар, ташпулатлар, электростанцияләр, заводлар төзи, ачык пространство булып саналган чәчәккә күмелгән бакчалар, күкрәп үскән урманнарда чагылыш таба. Вакыт туктап тормый, ул яңадан-яңа әйберләр тудыруга этәрә. Кеше дә иҗат итүдән туктамый, үткән белән киләчәкне бәйләп торучы әйберләрне уйлап таба.

2 төркем:

Ак болында кар бөртекләре биешә. Алар яз җитүгә бу җирдә тагы да ямьләнеп яшь үсентеләр шытып чыгачагын хәбәр итәләр сыман. Кирәкмәгәнгә шытмаслар алар. Җиргә берни дә кирәкмәскә тумый. Яшь үсенте җир куенын ярып чыга икән, димәк, аның бу дөньяга үзенә бер бизәк булыпуеласы, бергә җыйналып кара җиргә хәтфә палас булып җәеләсе бар. Бу палас өстендә бер генә бизәк булмаса да нидер җитмәс, Җир шары ярлыланып калыр иде. Шуңа күрә келәм өстенә үсенте йөрәгеннән тибеп

чыккан чәчәк – күп төрле тереклекнең мәңгелегенә ишарә. Бары җир куенындагы тамырлары гына корымасын.

Азат Вергазов

Хронотопик образлар:

Болын – дөнья пространствосы, ачык пространство

Кар бөртеге – кеше җаннары

Яшь үсенте – яшь гомер

Бизәк – кеше гомере

Хәтфә палас, келәм – кешелек

Чәчәк – үткән белән киләчәкне бәйләүче кешенең эш-гамәлләре, иҗат җимешләре

Тамыр – буыннарны бәйләп торучы, мәңгелеккә юнәлгән

Җир шары – ачык пространство

Тексның мәгънәсе:

Кеше киң, чиста пространство булган дөньяга үз миссиясен белдерергә, үз эзен калдырып китәргә туа. Кешелек тарихында үткән-хәзерге-киләчәкне кешенең эш-гамәлләре, иҗат җимешләре, башкалар белән мөнәсәбәтләре бәйләп тора. Бу дөньяны бизәп тору өчен кешегә бик тырышырга кирәк булачак. Шул вакытта гына аның тамырлары корымаячак, аның турында алдагы буыннар beləчәк, шуның аша вакыт агышында ул мәңгелеккә ирешәчәк.

****

Мастер-классны үткәргәндә фокус-группалар эшләгән арада тамашачылар белән дә эшләү сорала.

Түбәндәгечә эшләтергә мөмкин:

Үзегез белгән, укыган әсәрләрдә урын алган хронотопларны атагыз:

йөрт, бүлмә, урман, дала, кыр, болын, елга, күл, пристань, автовокзал, аэропорт, авыл, шәһәр, мәктәп, завод, төрмә һ.б.

Ачык пространстволарны атагыз: урман, дала, кыр, болын, елга, бакча һ.б.

Ябык пространство булып нәрсә килә ала? йөрт, бүлмә,мәктәп, завод, төрмә, камера һ.б.

Бинар оппозицияләр нинди була ала? Тар/киң, ачык/ябык, зур/кечкенә, түбән/биек, алда/артта, якын/ерак, якты/караңгы, үткән/хәзерге, үткән/киләчәк, буш/тулы, көн/төн һ.б.

Төрле әсәрләрдән бер-ике җөмлә биреп, шунда хронотоп белән бәйле элементлар таптырырга, нәрсә аңлатуын ачыклатыргада мөмкин.

ПРОЕКТ

«5-6 нчы сыйныф укучыларында функциональ грамоталылык формалаштыру буенча комлексы биремнәр»

Әбрарова Фәнзия Якуп кызы,
“Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районының А.С.Пушкин исемендәге 9 нчы лицее”ның югары категорияле туган (татар) тел һәм әдәбият укытучысы;
Магсумова Индира Ахеяр кызы,
“Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районының А.С.Пушкин исемендәге 9 нчы лицее” ның беренче категорияле туган (татар) тел һәм әдәбият укытучысы

Кереш

Функциональ грамоталылык – тиз үзгәрә торган дөнья белән бәйләнешкә керү әзерлеге белән бәйле төп компетенцияләр – формалашкан предмет, метапредмет һәм универсаль алымнар ярдәмендә тормыштагы проблемалы ситуацияләрдән чыгып хәл итү осталыгы.

Функциональ грамоталылык күпкырлы төшенчә. Ул үз эченә:

• уку грамоталылыгын,

• математик грамоталылыкны,

• табигый-фәнни грамоталылыкны,

• финанс грамоталылыгын,

• глобаль компетенцияләрне,

• креатив фикерләүне ала.

Бу проект эше укучыларда функциональ грамоталылыкның бер тармагы булган **уку грамоталылыгын** формалаштыруга юнәлтелгән.

Проект эшенең **максаты:** Бер теманы чагылдырган һәм төрле жанрга караган өч текст буенча комлекслы биремнәр төзү.

Бурычлары:

➢ бер теманы чагылдырган һәм төрле жанрга (хикәя, шигырь, публицистик мәкалә) караган өч текст табу;

➢ функциональ грамоталылык буенча белемнәрне тирәнәйтү, әдәбият уку;

➢ биремнәрнең бүленешен һәм бәя бирү критерийларын булдыру.

Көтелгән нәтиҗә: Биремнәр укучыларны текстны аңларга, берничә чыганак белән эшләгәндә текстның аерым өлешләрен гомумиләштерергә, һәрбер мәгълүматка тәнкыйди карарга, аның дөреслеген билгеләргә; текст контекстыннан чыгып, үз фикерләрен, үз тәҗрибәләрен җавапка кертә белергә; тормыштагы **с**тандарт булмаган ситуацияләрдән чыгу юлларын өйрәтергә тиеш.

Биремнәрне 5-6нчы сыйныфларның туган телдәге әдәбияты дәресләрендә файдаланып була.

Төп өлеш

1.Теория өлеше

Куелган максатыбызга ирешер өчен без эшебезне функциональ грамоталылык дәрәҗәсен формалаштыру методикасына һәм методологиясенә караган әдәбиятны өйрәнүдән башладык.

Функциональ грамоталылык – көндәлек тормышта (көнкүрештә, укуда, һөнәри өлкәдә, җәмгыять тормышында мәгълүматны алу, аңлау, үзләштерү, эшкәртү, саклау, тапшыру, нәтиҗәле куллану сәләте. Димәк, мәгълүмат белән эшләү осталыгы.

Мәгълүмат ул:

- тоташ яки тоташ булмаган текст (әдәби, публицистик, эшлекле, фәнни, сөйләм);
- монолог яки диалог;
- схема, таблица яки диаграмма;
- рәсем, фотография, сәнгать әсәрләре.

Тоташ текст - бернәрсә белән дә (формула, схема, таблица, иллюстрация) бүленми торган текст.

Тоташ булмаган текст - мәгълүмат сүз белән генә бирелми (сүз+график, диаграмма, таблица, карта, визитка һ.б.)

У**ку грамоталылыгы** язма текстларны аңлау һәм куллануны, алар турында фикер йөртә белүне, үз максатларыңа ирешүне, белем һәм мөмкинлекләрне киңәйтүне, социаль тормышта катнашу өчен белем алуны, уку максатын аңлауны күзаллый.

Уку грамоталылыгы буенча биремнәрне **өч төргә** бүлеп карыйлар:

- мәгълүматны табу (текстның төбенә төшү; артык күп мәгълүмат белән эшләү; ”катнаш” текстны максатчан уку күнекмәсе);
- мәгълүматны интерпретацияләү (мәгълүматның бердәй булмавы)
- мәгълүматны бәяләү (үз фикереңне белдерә белү, текст контекстыннан чыгып, үз тәҗрибәңне җавапка кертә белү; автор фикеренә тәнкыйди карау).

2. Практик өлеше

Тәкъдим ителгән текст эше укучыларның уку грамоталылыгын булдыруга юнәлтелгән. Әлеге эшчәнлек өчен **дуслык** темасын чагылдырган өч төрле текст алынды. Аларның төрлелегеннән чыгып, һәр текстка мәгълүматны табу, интерпретацияләү, бәяләү төренә караган биремнәр китерелде. Биремнәрнең һәрберсе предмет, метапредмет нәтиҗәсен булдыруны күз алдында тота.

1) Р.Вәлиеваның “Кыңгырау чәчәк” хикәясен укы һәм биремнәрне эшлә.

Яшел нарат урманында, аның иркен аланында бик нәфис, бик назлы бер

Кыңгырау чәчәк үсеп чыккан.

— Абау ла, бигрәк матурсың! Исәнме, Кыңгырау чәчәк! Бик тә ошыйсың син

миңа. Әйдә, икәү дус булабыз! — дигән Куян баласы.

— Дус булабыз? Ә ничек була соң ул дус булу? — дип сораган Кыңгырау

чәчәк. Ул бит әле яңа гына туган булган, шуңа күрә дуслыкның нәрсә икәнен

белмәгән.

Урман ягыннан бер Малай килеп чыккан. Килеп чыгуга ук, ул:

— Күр инде, нинди матур чәчәк! — дип, Кыңгырау чәчәкне өзәргә кулын сузган. Әмма кулын сузуы булган, шунда ук ялт иттереп тартып алган. Кемдер авырттырып тешләп алган икән аның кулын.

Караса, кечкенә генә Куян баласы.

— Тимә Кыңгырау чәчәккә! Ул — минем дустым! — дигән Куян баласы,

малайга ачу белән карап.

— Кит, кагылма аңа! Кыңгырау чәчәкне өзәргә ярамый.

— Ә! Мин белдем! Белдем дуслыкның нәрсә икәнен! — дип, шатланып

чыңлап куйган шулчак Кыңгырау чәчәк һәм талгын җилдә әкрен генә зәңгәр

башын чайкый-чайкый җырлап җибәргән:

Дуслык ул — яхшылык,

Дуслык ул — яктылык.

Дуслык ул кояштай нур чәчә.

Син мине саклаучы,

Яшәүне яклаучы,

Яшә син, Куян дус,

Мең яшә!

Биремнәр

Мәгълүмат табу.

1. Әсәрне укып чыгыгыз һәм сезнең өчен нинди мәгълүматның мөһим булуын ачыклагыз.

2. Бу раслаулар дөресме?

Авыл кырыенда бер Кыңгырау чәчәк үсеп чыккан.

Урман ягыннан бер кыз килеп чыккан.

Күр инде, нинди матур чәчәк! — дип, Кыңгырау чәчәкне өзәргә кулын сузган.

Ул минем туганым! – дигән.

Кыңгырау чәчәкне өзәргә ярамый.

3. Әсәрне ничә өлешкә бүлеп була?

4. Кыңгырау чәчәк нәрсә турында белмәгән?

5. Әсәрнең башында, уртасында, ахырында төп фикерне билгеләгез.

6. Тексттагы геройларны атагыз. Аларны сурәтләгән сүзләрне табыгыз.

Мәгълүматны интерпретацияләү.

1. Малай начарлык эшлим дип уйлыймы?

2. Бу хәл малай белән тагын кабатланырмы?

3. Әсәр сездә нинди хисләр уятты? Шул турыда фикерегезне кыскача языгыз.

4. Әсәрне дәвам итеп сөйләп карагыз.

Мәгълүматны бәяләү.

1. Әсәр нинди жанрда язылган?

2. Ни өчен Р.Вәлиева чәчәкне коткарыр өчен төлкене, я бүрене түгел, ә куян баласы образын алган?

3. Каршыгызда таҗлары төрле төскә буялган чәчәк. Әсәрдәге геройларга кайсы төс туры килә, герой исемен шул таҗга язып куегыз һәм ни өчен шул төсне сайлавыгызны телдән аңлатып бирегез.

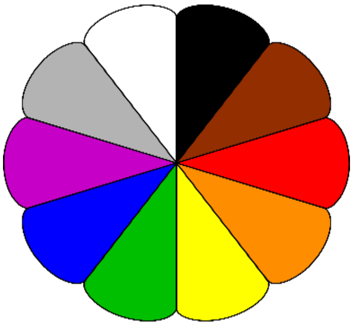

4. Әсәрнең исеме сиңа ошадымы? Син аны ничек үзгәртер идең?

2) Мәкаләне укы һәм биремнәрне эшлә.

Кадерле редакция! Без дискотекага барырга җыендык. Минем янга Лена килде дә:

— Син дискотекага барасыңмы? — диде.

— Барам, — дидем мин.

— Кем белән?

— Берүзем.

— Әйдә дискотекага бергә барабыз, — диде Лена.

— Менә ничек яхшы, миңа иптәш булды, — дип сөендем мин.

Бәйрәмгә килдек. Ләкин бәйрәмдә Лена Алсуны күрде һәм аның янына йөгерде, минем янга килмәде дә. Миңа бик кыен булды. Хәзер миңа нишләргә, Ленага нәрсә әйтергә? (“Сабантуй” газетасыннан)

Биремнәр

Мәгълүмат табу.

1. Бу рәсемнәр текстның эчтәлегенә туры киләме? Кайсы рәсем туры килә дип уйлыйсыз?

а) ә)

б) в)

2. ”Мозаика” алымы. Сезнең каршыгызда ятучы тасмаларга мәкаләдән җөмләләр язылган. Сез аларны мәкаләнең эчтәлеге буенча дөрес тәртиптә җыйсагыз, тасмаларны әйләндергәч, салават күперен күрерсез.

Бәйрәмгә килдек.

Миңа бик кыен булды.

— Барам, — дидем мин.

Без дискотекага барырга җыендык.

— Син дискотекага барасыңмы? — диде Лена.

— Менә ничек яхшы, миңа иптәш булды, — дип сөендем мин.

Ләкин бәйрәмдә Лена Алсуны күрде һәм аның янына йөгерде, минем янга килмәде дә.

3. Наилә белән Лена кая җыендылар?

4. Лена Наиләгә нинди тәкъдим ясады?

5. Наилә ни өчен сөенде?

Мәгълүматны интерпретацияләү.

1.Сез бу ситуациядә нишләр идегез?

2. Дустыңның нинди булуын теләр идең?

3.“Дилемма” алымы. Кайсын сайлыйсыз?

Дусның **яңасы** яхшыракмы, **искесеме**?

Сиңа **җитди** дус ошыймы, **шаянмы?**

Дус **турысын әйтсә** яхшыракмы яки **дөресен әйтми калуы** кулайракмы?

Дус **өй эшен күчерергә** бирсенме яки **аңлатсынмы**? һ.б.

4. Лена белән Наиләнең дискотекага баруларын исегезгә төшерегез. Сез бу вакыйганы ничек үзгәртер идегез? Хикәя язып карагыз.

Мәгълүматны бәяләү.

1. Ни өчен авторга бик кыен була?

2. Кыз Ленага нәрсә әйтер?

3. Ничек уйлыйсыз: кызларның кайсы гаепле?

4. Мәкаләгә исем бирергә кирәк. Нинди мәкаль белән атар идең? Ни өчен?

а) Йөз сумың булганчы, йөз дустың булсын.

ә) Дустың булмаса - эзлә, ә тапсаң - югалтма.

б) Дустың белән эшләсәң, авыр эш тә җиңел була

г) Кош канаты белән, кеше дуслары белән көчле.

д) Иске дус ике яңа дустан яхшырак.

3) Эльмира Шәрифуллинаның “Дуслык, чын дуслык!” шигырен укы һәм биремнәрне эшлә.

Иптәшләрең әйбәт булса,
Кыскара озын юл да.
Бергә булыйк, бердәм булыйк
Дуслыкның көче шунда.
Киңәшле эш һич таркалмас,
Куллар көч бирсен кулга.
Бергә булыйк, бердәм булыйк
Дуслыкның көче шунда.
Ярдәмләшеп, җырлап-көлеп
Яшик кояшлы елда.
Бергә булыйк, бердәм булыйк
Дуслыкның көче шунда.
Юлдаш булып йөр, дуслык,
Илче булып кил, дуслык,
Һәрбер өйгә кер, дуслык,

Безнең белән тор, дуслык,

Дуслык, дуслык, чын дуслык!

Биремнәр

Мәгълүмат табу.

1. Шигырь нәрсә турында?

2. Нинди юллар кабатланып килә? Ни өчен автор бер үк юлларны кабатлый дип уйлыйсыз?

3.Синеңчә төп фикер кайсы юлларда?

Мәгълүматны интерпретацияләү.

1. “Йөз сумың булганчы, йөз дустың булсын”,- дигән мәкаль бар. Ничек уйлыйсың, бу мәкаль хәзерге көндә актуальме? Җавабыңны дәлилл.

2. Әгәр сезнең өегезнең ишеген берьюлы Дуслык, Бәхет һәм Байлык шакыса, ләкин башта берсен генә кертергә яраса, иң беренче кайсын кертер идегез? Ни өчен?

3. Шигырь сездә нинди хисләр уятты? Шул турыда фикерегезне кыскача языгыз.

Мәгълүматны бәяләү.

1. Әсәр нинди жанрда язылган?

2. Дуслыкның көче нәрсәдә? Шигырьне файдаланып, фикерләрегезне языгыз. Кластер төзегез.

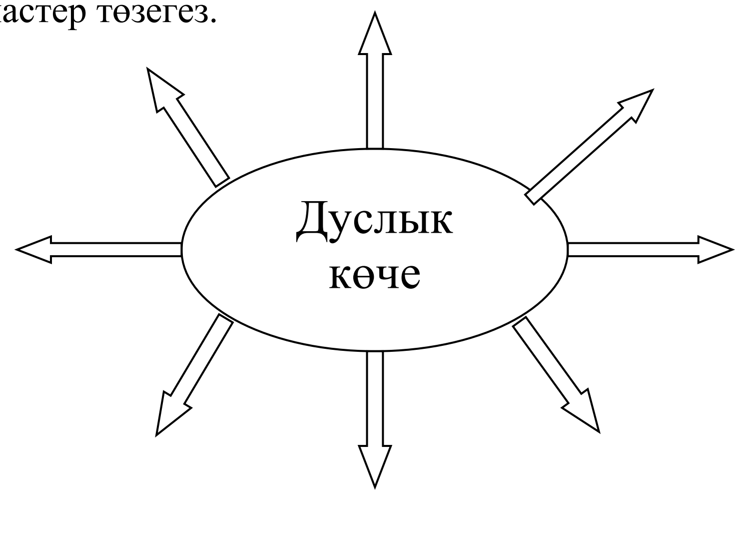

3. Кластерга нигезләнеп, Р.Вәлиеваның “Кыңгырау чәчәк” хикәясе герое Кыңгырау чәчәккә дуслыкның нәрсә икәнен аңлатыгыз.

4) Белемнәрне бәяләү.

Биремнәр буенча җавапларны өч критерий белән бәяләргә була.

1нче критерий. Фикерләү тизлеге.

2нче критерий. Оригинальлек.

3нче критерий. Сыгылмалык. Проблемага киң карыймы? Барлык сорауларга җавап бирә алдымы?

Йомгак

Укытучы **функциональ грамоталылык формалаштыру** буенча **биремнәр төзегәндә** түбәндәгеләрне истә тотарга тиеш дигән нәтиҗәгә килдек.

- Бу бирем нинди максатны күздә тотып төзелгән?
- Функциональ грамоталылыкның нинди элементлары исәпкә алынган?
- Ни өчен бу мәгълүматны таптырырга уйладыгыз? Ул чынбарлыкта була аламы?
- Бу бирем укучылар өчен кызыклымы? Табигыймы? Җавап бирүгә кызыксыну уятамы?
- Укучы бу биремне үзе генә эшли аламы? Моның өчен нәрсә белергә, эшли белергә, истә тотарга тиеш? Әгәр дә эшли алмаса, бу нәрсә турында хәбәр итәчәк?
- Укытучы аңа ни дәрәҗәдә һәм ничек ярдәм итәргә мөмкин яки тиеш?
- Бу бирем укучының үтелгән һәм үтеләчәк уку материалы белән ничек бәйләнгән?
- Бу бирем укучының үтелгән һәм үтеләчәк тормышы белән ничек бәйләнгән?

Төрле типка караган текстларны кулланып, укучыларда түбәндәге **күнекмәләрне** формалаштырырга мөмкин.

- теләсә нинди текстның төп фикерен аңлау;
- текстның төрле урыннарыннан һәм төрлечә тәкъдим ителгән мәгълүматны таба белү;
- текст һәм аның өлешләренә игътибарлы булу;
- ике чыганак белән эшләгәндә текстның аерым өлешләрен гомумиләштерү нигезендә нәтиҗәләр формалаштыру;
- текстта фактик мәгъмүматны билгели белү, һәрбер мәгълүматка тәнкыйди карау, аның дөреслеген билгеләү;
- төп белемнәрне файдаланып, тексттагы мәгълүматны практик мәсьәләләрне хәл итү өчен файдалану, үз позицияңне дәлилли белү.

Кулланылган әдәбият

1. Читательская грамотность: пособие по развитию функциональной грамотности старшеклассников / Н.П.Забродина. – Академия Минпросвещения России, 2021г.
2. Формирование и оценка функциональной грамотности учащихся. Учебно-методическое пособие./ И.Ю. Алексашина, О.А. Абдулаева, Ю.П.Киселёв; науч.ред. И.Ю.Алексашина. – СПб. : КАРО, 2019.- 160с.- (Петербургский вектор введения ФГОС ООО)

ПРОЕКТ ЭШЕ
«УКУ ГРАМОТАЛЫЛЫГЫ ФУНКЦИОНАЛЬ ГРАМОТАЛЫЛЫКНЫҢ НИГЕЗЕН ТӘШКИЛ ИТӘ»

Нәҗметдинова Миләүшә Лотфулла кызы,
«Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы 10 нчы гимназиясе» муниципаль бюджет гомуми белем учреждениесе югары квалификацион категорияле татар теле һәм әдәбияты укытучысы

КЕРЕШ

Проблеманың эчтәлеге һәм актуальлелеге:

Функциональ грамоталы шәхес — гомере буе алган белем, күнекмәне тормышта төрле өлкәләрдә килеп чыккан проблемаларны, мәсьәләләрне хәл итү мөмкинлеген киң кулланып, соци- аль мөнәсәсбәтләр урнаштыра һәм аралаша алучы. Функциональ шәхес тышкы дөнья белән аралашырга әзер, ул үзенең ныклы белеменә таянып, мәктәптән тыш мөнәсәбәтләр кора, иркен итеп шул даирәдә үз эшчәнлеген алып бара, тормышта килеп чыккан ситуациядән чыгып эш итә белергә өйрәнә. Гади итеп әйтсәк, укучыны әйләнә-тирә үзе тәрбияли, үзе каршылыгын куя, төрле юллар тәкъдим итә, укытучы булган белемнәрен кулланып, кирәкле юлга чыга. Ә укучыга белем кирәклекне төшендерү иң авыры. Шуңа күрә укытучы иң элек теоретик белемнәрне үзләштерә, аннан аны гамәлдә уңышлы куллану ысулларын өйрәнә, сынап карый. Теоретик белем уңышның нигезе булып тора.

Пу проект эшендә функциональ грамоталылык үстерүгә юнәлдерелгән биремнәр системасын тәкъдим итәрбез.

Бүгенге көн укучысы дәрестә алган белемнәр белән генә канәгатьләнеп калмыйча, күбрәк мөстәкыйль эшләргә тиеш. Бу процесс белән укытучы җитәкчелек итә.

Тәкъдим ителә торган «**Уку грамоталылыгы функциональ грамоталылыкның нигезен тәшкил итә**» дип аталган әлеге махсус проектның эчтәлеге дә укучыларда мөстәкыйль эшли белү күнекмәләре

булдыруга, осталыкларын камилләштерүгә, укучыларның тел гыйлеме буенча белемнәрен тулыландыруга юнәлдерелгән.

Максат: укучылар дәреснең һәр этабында логик яки иҗади фикер йөртеп, функциональ грамоталылыгын үстерү өчен шартлар тудырыру.

Бурычлар:

- үз фикерләрен телдән, шулай ук язма формада логик яктан эзлекле, җыйнак һәм төгәл итеп бирә алу осталыгы һәм күнекмәләре бирә торган контроль – диагностик материалларны апробациягә әзерләү;

- баладагы мавыгуларны, омтылышларны үстерү, аңа үз сәләтен табуда һәм камилләштерүдә булышу, мөмкинлекләр тудыру;

- татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә, дәрестән тыш чараларда комплекслы эш алып бару;

- укучыларга фонетика, морфология, синтаксис, лексикология буенча тирән белем бирү;

- балаларның логик фикерләү сәләтен үстерү.

Көтелгән нәтиҗә:

- фонетика, морфология, синтаксис, лексикология турында алган теоретик белемнәрне гамәлдә уңышлы куллана белү;

- эзләнү, фикер алышу нәтиҗәсендә материалны гомумиләштереп, терәк схемаларга күчерергә өйрәнү;

- эзлекле фикер йөртә белүче, олимпиадаларда мәктәп һәм район данын якларлык укучылар әзерләү.

Проектның объекты: укучыларның функциональ грамоталылыгын үстерү юллары, аларның үзенчәлекләре.

Проектның фәнни әһәмияте

Дәресләргә тәкъдим ителгән дидактик материаллар укучылар тел күренешен тагын да яхшырак аңларлык һәм укучыларны кешелеклелек, шәфкатьлелек, милли патриотизм һәм толерантлык рухында тәрбияләрлек итеп төзелгән. Проектның практик әһәмияте һәм яңалыгы укучыларның

функциональ грамоталылыгын үстерү өстендә эшләүче укытучыларга кулланма була алуында.

ТӨП ӨЛЕШ

БЕРЕНЧЕ БҮЛЕК. УКУЧЫЛАРДА ФУНКЦИОНАЛЬ ГРАМОТАЛЫЛЫКНЫ ҮСТЕРҮ ЮЛЛАРЫ

1.1. Уку грамоталылыгы

Функциональ грамоталылыкның нигезен уку грамоталылыгы тәшкил итә. Уку грамоталылыгы һәр предмет өчен кирәкле һәм мөһим фактор булып тора. Без балаларны укырга өйрәтергә генә түгел, укыганның мәгънәсенә төшенүләренә ирешергә тиешбез.

Уку грамоталылыгы - уку-укыту текстларын уку һәм аңлау сәләте, тексттан мәгълүмат алу, аны интерпретацияләү һәм тормышта куллану дигән сүз. Төп басымны уку осталыгын тудырырга юнәлтергә кирәк.

Уку грамоталылыгы түбәндәге аспектлардан тора:

- йөгерек уку; - текстны туры мәгънәдә аңлату ; - тел һәм хәбәр итү формасын бәяләү; - мәгълүмат эзләү ; - шәхси күренешләрдән гомумиләштерелгән мәгълүматка әверелдерү; - төп идея һәм нәтиҗәләрне формалаштыру; - текстны аңлау ; - эчтәлеге турында уйланулар һәм бәяләү , - тексттан тыш мәгълүмат белән чагыштыру.

Төп уку осталыгы (компетенцияләр) 4 төрле:

1) информацияне табу һәм аерып чыгару; 2) укыган текстның эчтәлеген аңлап сөйли белү; 3) укыган текстны аңлау һәм бәяләү; 4) тексттагы информацияне куллана белү .

Тел дәресләрендә уку осталыгын үстерү өчен биремнәрне төзегәндә түбәндәгеләргә игътибар итәргә кирәк:

- эчтәлек; - ситуация (вәзгыять); - текстның форматы; - уку осталыгы (компетенцияләр); - танып-белү дәрәҗәсе ; - җавап форматы.

Текст белән эшләү күнекмәләрен үстерү. Иң элек текстның тибына игътибар итәбез. Эшчәнлек ике юнәлештә алып барыла.

Беренчесе текстка таяну, эчтәлектәге мәгълүматны аерып алу, фикерне гомумиләштерә һәм кирәкле юнәлештә үзгәртә, куллана алу.

Икенчесе тексттан тыш биремнәр тектсның эчтәлеген, формасын аңлауга һәм бәяләүгә корылган.

Мәсәлән, укучыларның уку компетентлылыгы дәрәҗәсен билгеләү өчен мондый биремнәрне кулланырга мөмкин.

Биремнәрнең логик алымнары:

1нче дәрәҗә – белем: исемлек төзү, текстны өлешләргә бүлү, сөйләү, өлешләрне күрсәтү, исемнәрен атау.

2 нче дәрәҗә – аңлау: аңлату, билгеләрен ачыклау, тасвир- лау, биремнәрне, укыганнарны башкачаформалашиыру.

3 нче дәрәҗә – куллану: гамәли куллану, эчтәлекне рәсемдә чагылдыру, проблемалы ситуацияне хәл итү.

4 нче дәрәҗә – анализ: анализлау, тикшерү, эксперимент үткәрү, чагыштыру, аерманы ачыклау.

5 нче дәрәҗә – синтез: уйлап табу, дизайн төзү, план төзүһәм план нигезендә сөйләү. 6нчы дәрәҗә – бәяләү: аргументлар тәкъдим итү, үз фикереңне яклау, дәлилләү, фаразлау.

Иң югары дәрәҗә – ул бәяләү. Башлангыч мәктәп укытучысы алдында гаять зур бурычлар тора: баланы шәхес буларак үстерү. Шул сәбәпле без башлангыч сыйныфта шушы күрсәткеч, критерийларга нигезләнеп, белем алу процессын оештырабыз.

Уку грамоталылыгы - уку-укыту текстларын уку һәм аңлау сәләте, тексттан мәгълүмат алу, аны интерпретацияләү һәм тормышта куллану дигән сүз. Төп басымны уку осталыгын тудырырга юнәлтергә кирәк.

ИКЕНЧЕ БҮЛЕК. УКУЧЫЛАРНЫҢ ФУНКЦИОНАЛЬ ГРАМОТАЛЫЛЫГЫН ҮСТЕРҮ ӨЧЕН ӨСТӘМӘ БИРЕМНӘР ҺӘМ КҮНЕГҮЛӘР

2.1. Функциональ грамоталылыкны үстерү өчен биремнәр.

1. Көз, көз, әйт әле,

Кәрзинеңдәниләр бар?

- Кәрзинемдә кыярлар,

Помидор һәм алмалар.

- Көз, көз, әйт әле,

Кәрзинеңдә ниләр бар?

- Кәрзинемдә яңгырлар,

Җылы-суык көннәр бар.

- Көз, көз, әйт әле,

Кәрзинеңдә ниләр бар?

- Әбиемә, бабама

Күчтәнәчләр, бүләкләр (Г. Гәрәева)

2. Сөмбелә бәйрәме турында (википедиядән)

Сөмбелә (гарәп. سنبله сөнбелә — «башак»[1]) — татарларда көзге көн-төн тигезлеге(22–23 сентябрь), яучылык һәм уңыш бәйрәме. Заманалар, чорлар аша сакланып калып "Сөмбел" "сөнбел-сөнбеләгә", бүгенге "Сөмбелә"гә әйләнгән.

Зодиак календарендә 23 августтан 23 сентябрьгә кадәр вакытны, алтынчы айны Сөмбелә дип тә атаганнар. Гарәпләр йолдыз кебек янып торган кызгылт-сары һәм сап-сары төстәге лалә чәчәген дә һәм күпсанлы вак чәчәкләре башакка охшаган тәлгәшкә берләшеп торучы үсемлекне дә (гиацинт) "сөнбел" дип йөртәләр.

Башак — ул үрчем-уңыш белән бәйләнгән, димәк бирелә хатын-кыз башлангычы бар дигән сүз.Татарларда Юлиан календарена кадәр зодиак календарь кулланылган һәм сигезенчеай "Сөмбелә" дип йөртелгән. Бу күренеш мәкальләрдә яхшы сакланган:

Сөмбелә туса, су суыныр

Сөмбеләдә өелеп килер

Сөмбеләдә урып ал, арышыңны чәчеп кал

Нәүрүз бәйрәме язның башы булса, Сөмбелә көзне түгәрәкләү ае, чөнки бу вакыттаурып-җыю эшләре һәм уҗымга сөрү төгәлләнә, ашлык сугылып келәт-амбарларга тутырылган.

“Сөмбелә” табыны камыр ашларына бай була, муллык билгесе булган бавырсак пешерелгән.

“Сөмбелә” гомер-гомергә уңыш бәйрәме булган. Сөмбелә ул шундый бәйрәм җәйне көздән белдерә.

3. "Сөмбелә" сүзенең килеп чыгышы б.э. к. Алгы Азиядә яшәгән һәм игенчелек белән шөгыльләнгән борынгы шумерларның мәдәниятенә барып тоташа. Алар телендә "шумбул" "сары башак" дигән мәгънәгә туры килгән.

Борынгы грекларда һәм башка Көнчыгыш халыкларында шул ук шумер – аккадлардан башлангыч алган һәм күп гасырлар буена кулланылган зодиак календаре бар. Унике йолдызлыкка мөнәсәбәттә корылган бу борынгы календарьда Сөнбеләнең тагын бер мәгънәсе сакланып калган. Сүз әлеге зодиак календаре буенча 23 августтан 23 сентябрьгә кадәрге вакытны эченә алучы сигезенче айның, дөресрәге, сигезенче айны белдерүче йолдызлыкның да Сөнбелә дип аталуы турында бара. Бу исем башка халыклардагы Кыз (Дева) йолдызлыгына туры килә.

Сөмбелә аеның соңгы көне тәүлек эчендә көн белән төннең көзге тигезләшкән чорына туры килгән һәм бу көнне, 15 сентябрьдә Сөмбелә бәйрәме үткәрелгән. Бу бәйрәм асылда көн белән төннең язгы тигезләшкән чорында - 21 мартта уздырылучы Нәүрүз бәйрәменең капма – каршы парын тәшкил иткән. Нәүрүз бәйрәме аграр хуҗалык елын, ягъни игенчелек циклын башлап җибәрсә, Сөмбелә бәйрәме аны тәмамлап – йомгаклап куйган. Чөнки бу вакытта инде урып – җыю эшләре һәм уҗымга сөрү төгәлләнә торган булган, ашлык әвеннәргә, кибән – эскертләргә куелган, сугылганы келәт – амбарларга тутырылган.

1.Текстларда нинди бәйрәм турында сүз бара? __________

2. Ул бәйрәмдә катнашканыгыз булдымы? ____________

3. Сөмбелә бәйрәменең капма –каршысы нинди бәйрәм? ____________

4. Әлеге бәйрәм елның кайсы фасылында үткәрелә? ____________

5. Сөмбелә бәйрәмендә өстәлгә нинди ризыклар куела? ____________

6. Сөмбелә бәйрәме ничәнче айда билгеләп үтелә? ____________

7.Сөмбеләнең баштагы исеме ничек булган? ________________

8. Әлеге бәйрәм тагын ничек атала? _______________

9. Бәйрәмдә табынга нинди ашлар куела? _______________

10."Сөмбелә" бәйрәме ничә көн буена бәйрәм ителә? _____________

Йомгаклау

Йомгаклап шуны әйтәсе килә: дәресләрдә кулланылган эш алымнары (карточкалар белән эш, рәсем, картиналар буенча иҗади эшләр, компьютерда эшләү) - барысы да укучыларның функциональ грамоталылыгын үстерүгә юнәлтелгән. Дәресләрдәге информация –белемгә, ә белем күнекмәгә әверелә. Укытучы һәм укучыларда үз көченә ышаныч туа, алар үзләрен туплаган тәҗрибәләре белән көчле итеп сизәләр. Әгәр дә без җәмгыятьнең алга таба үсүен теләсәк, һәр укучының, һәр шәхеснең үсешен тәэмин итәргә тиешбез. Функциональ грамоталылыкны үстерү өчен, әлбәттә, гамәлдәге дәреслекләр генә җитми, бик күп өстәмә материал, электрон дәреслекләр таләп ителә.

Укытучыга фәнни-популяр журналлардагы язмалар белән даими танышып барырга кирәк. Шулай ук интернет та зур ярдәм итә.

Димәк, функциональ грамоталылыгын үстерү – уку-укыту процессының төп өлеше. Федераль дәүләт стандартлары укучының рухи-әхлакый үсешен һәм тәрбиясен тәэмин итүне, шәхси сыйфатларын үстерүне таләп итә. Шәхси нәтиҗәлелек исә укуга аңлы караш, өстәмә белем алуга мотивация, укучыда мөстәкыйль үсешкә һәм белем алуга теләк булдыру аша ирешелә. Федераль дәүләт стандартлары укучының туган тел турында карашларын системалы рәвештә киңәйтүне, тел берәмлекләре белән аңлы эш итүен таләп итә. Бу бурычны тормышка ашыруда функциональ грамоталылыгын үстерү зур роль уйный.

«Уку грамоталылыгы функциональ грамоталылыкның нигезен тәшкил итә» дип аталган махсус проект татар теле буенча укучыларда мөстәкыйль эшли белү күнекмәләре булдыруга, осталыкларын камилләштерүгә, укучыларның тел гыйлеме буенча белемнәрен тормышта куллана белүләренә зур ярдәмлек ролен үтәр.

Файдаланылган әдәбият:

1. Төп һәм урта (тулы) гомуми белем бирү мәктәпләрендә татар телен укы-туда көтелгән нәтиҗәләр һәм бәяләү. – Яр Чаллы, 2014.

2. Харисов Ф.Ф., Харисова Ч.М. Татар теленнән күнегүләр һәм тестлар. – Казан: Яңалиф, 2013.

3. Харисова Ч.М. Татар теле. Теория, күнегүләр, тестлар. – Казан: Мәгариф, 2012.

4. Хөснетдинов Д.Х., Татар телендә гомуми белем бирү оешмаларында укучылар өчен татар теленнән олимпиада үткәрү буенча методик күрсәтмәләр / Д.Х. Хөснетдинов, Р.К. Сәгъдиева, Р.Х. Мирзаһитов. – Казан, 2019. – 56 б.

5. Шакирова Г.Ә. Татар теле һәм әдәбияты: Керү имтиханнарына әзерләнү программасы. – Түбән Кама: ТКМИның “Чишмә” нәшр., 2013.

6. Шәкүрова М. М. Татар мәктәпләрендә татар телен укыту методикасы (Методика преподавания татарского языка): лекцияләрнең кыскача конспекты. – Казан: Казан ун-ты нәшр., 2014. – 61 б.

7. Шәмсетдинова Р.Р. Татар теле: Күнегүләр. Анализ үрнәкләре. Тестлар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2013.

ПРОЕКТ
«ТУГАН (ТАТАР) ТЕЛ ҺӘМ ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ УКУЧЫЛАРНЫҢ ГРАМОТАЛЫЛЫГЫН ҮСТЕРҮ АЛЫМНАРЫ»

(5 – 9 нчы сыйныф укучылары өчен)

Корманова Гөлгенә Хәйдәр кызы,

«Татарстан Республикасы Зеленодольск муниципаль районы С.К. Гыйматдинов исемендәге Осиново гимназиясе» муниципаль бюджет гомуми белем учреждениесенең югары квалификацион категорияле туган (татар) теле һәм әдәбияты укытучысы

КЕРЕШ

Актуальләштерү

Һәрбер укытучының максаты – сәләтле, белемле укучылар үстерү, аларны шәхес буларак тәрбияләү. Ә туган тел мөгаллименең максаты - укучыларны туган телдә бер-берсен аңларга, аралашырга өйрәтү, сөйләм күнекмәләрен формалаштыру, шуның белән бергә туган телгә, үзләре яшәгән төбәккә мәхәббәт һәм хөрмәт уяту, туган җирнең тарихын өйрәнү, анда яшәгән шәхесләрнең иҗаты белән кызыксыну, аларга карата ихтирам тәрбияләү.

“Кешегә бетмәс – төкәнмәс иҗат чыганагы салынган. Менә шул чыганакны ачарга, иреккә чыгарырга, кешегә иҗтимагый тормышта урынын табарга булышырга, аңа үсү өчен тиешле шартлар тудырырга кирәк», - дип язган моннан күп еллар элек Л.Н.Толстой. Без укучыларга алган белемнәрен

тормышта куллана белергә өйрәтергә тиеш. Шул вакытта гына алар үз фикере булган һәм җәмгыятькә файдалы шәхесләр булып үсәчәкләр. Бу максатка ирешү өчен, без балаларда функциональ грамоталылык формалаштырырга тиеш.

Максат: туган (татар) теле һәм әдәбияты дәресләрендә укучыларның функциональ грамоталылыгын үстерү алымнарының әһәмиятен күрсәтү.

Шушы максаттан чыгып, **түбәндәге бурычны** билгеләдем: функциональ грамоталылыкка кагылышлы әдәбиятны җентекләп өйрәнү.

Көтелгән нәтиҗә: туган тел(татар) һәм әдәбият дәресләрендә функциональ грамоталылык алымнарын киңрәк куллануга этәргеч ясау.

ТӨП ӨЛЕШ

Нәрсә соң ул **функциональ грамоталылык**? Функциональ грамоталылык – кешенең әйләнә-тирә мохит белән мөнәсәбәтләргә керү, гомер дәвамында алынган белемнәрен куллана белү сәләте. Бу белем алу юнәлешенең 6 төре бар: уку грамоталылыгы, математик грамоталылык, табигый-фәнни грамоталылык, финанс грамоталылык, глобаль компетенцияләр, креатив фикерләү.

Дәрес балага авырлык китермәскә, киресенчә, шатлык – бәхет алып килергә, дәрестән бала ниндидер ләззәт, канәгатьләнү хисе алып чыгарга тиеш. Ә иң мөһиме – укучылар дәреснең һәр этабында логик яки иҗади фикер йөртсен өчен шартлар тудырырга кирәк. Бу бурычларны туган тел һәм әдәбияты укытучысы нинди юллар белән тормышка ашыра ала соң? Педагогика фәнендә укыту-тәрбия процессы сыйфатын үстерүгә ярдәм итүче технологияләр шактый. Укытучының бурычы – яңалыклар агымында югалып калмыйча, укытуның һәр этабы өчен уку материалын үзләштерүнең иң

уңышлы вариантын кулланып эшләү, укучыларга алган белемнәрен тормышта куллана белергә өйрәтү.

Бүгенге цифрлаштыру заманында укучыларның **уку грамоталылыгын** формалаштыру аеруча әһәмиятле, чөнки текст уку ул белем генә бирми, ә тәрбияли дә. Уку грамоталылыгы ул – текстларын уку һәм аңлау сәләте, тексттан мәгълүмат алу, аны тормышта куллану дигән сүз. Димәк, төп басымны уку осталыгын тудырырга юнәлтергә кирәк. Кызганычка каршы, бүгенге укучы китап укырга яратмый, күп вакытын музыка тыңлауга, компьютерда уйнауга, телефоннан яки контакттан дуслары белән аралашуга, видео карауга багышлый. Шәхесне тормышка әзерләү өчен бүген мәктәп алдында рухи-әхлакый тәрбияне торгызу зарурлыгы мәсьәләсе дә тора.

Укучыларның уку грамоталылыгын формалаштыру максатында кулланыла торган алымнар бик күп:

- текстның исеменә игътибар итү;
- темасын билгеләү;
- төп сүзләрне аерып алу һәм язып кую;
- билгеле бер мәгълүматны яки фактны таба белү, аларны тормыштан алынган мисаллар белән ныгыту;
- кисәкләргә бүлү, планын төзү;
- төп вакыйгаларны аерып ала белү;
- тәкъдим ителгән рәсем һәм иллюстрацияләрнең текстның кайсы өлешен ачу өчен куллануын әйтү;
- текст нигезендә монологик һәм диалогик сөйләм төзү;
- укылган текст эчтәлеге буенча дискуссия оештыру.

Математик грамоталылык. Укучыларның иҗади фикерләү, математик хәзерлек һәм үсеш дәрәҗәсенә иң объектив характеристика булып тора. Иҗади эшләүче укытучы беркайчан дәреслектәге күнегүләр белән генә чикләнми, ул үз укучыларының сәләтенә һәм мөмкинлекләренә туры килә торган биремнәрне, методик алымнарны башка дәреслек һәм кулланмалардан да сайлап ала.

Математик грамоталылыкны үстерүнең кайбер алымнары:

- язучы, шагыйрьләрнең биографиясен өйрәнгәндә, туган, вафат булган елларыннан ничә яшьтә дөньядан киткәнен билгеләү;
- ничә яшендә урта мәктәпне тәмамлавы, армия сафларына баруы, профессиональ язучы юлына басуын исәпләү.
- төрле кызыклы мәсьәләләр уйлап чыгару.

Табигый – фәнни грамоталылыкка килгәндә, ул - кешенең табигый фәннәр белән бәйле мәсьәләләр буенча актив гражданлык позициясен биләп тору сәләте һәм аның табигый-фәнни идеяләр белән кызыксынырга әзерлеге. Кайбер алымнарга тукталып китик:

- әсәр белән танышканда, кар, яңгыр, су, җил кебек табигый күренешләргә игътибарны юнәлтү;
- төрле энциклопедияләрдән файдаланып, фәнни текстлар белән эшләү;
- темага карап, табигатькә чыгып, саф һавада әдәбият дәресләрен үткәрү.

Мәсәлән, Фәнис Яруллинның “Зәңгәр күлдә ай коена”, Фатих Әмирханның “Ай өстендәге Зөһрә кыз” әсәрләрен өйрәнгән вакытта, Ай, Зөһрә йолдыз- Венера планетасы турында фәнни мәгълүмат бирү отышлы.

Финанс грамоталылык - төрле хәлләрдә, тормыш-көнкүрешендә кешенең финанслар белән бәйле акыллы, максатка ярашлы карарлар кабул итү сәләте.

Укучыларның уку уңышларын бәяләүче халыкара PISA программасы бурычларының берсе – мәктәп балаларында шундый күнекмәләрне булдыру. Дәресләрдә финанс грамоталылыкны үстерү алымнарының кайберләренә тукталып китик:

- әсәрне укыганда, акча белән бәйле урыннарда туктап, балаларда исәп-хисап ясауда уңышлырак юлны сайлау эшләрен башкару;
- финанс белән бәйле мәгълүматларны күрү, аларны бәяли алу сәләтләрне булдыру;

- ял итү, кызыклы шөгыльгә күпме акча тоту турында язма эшләр башкару; - төп геройга характеристика биргәндә, аның яшәү шартларына, финанс хәленә игътибар итү.

Мисалга Муса Акъегетнең “Хисаметдин менла” повестен алыйк.

"Үз гайрәтем илә бәлки баермын, моның өчен миңа йөз монет кирәк. Аннан соңра эшләр уңайланыр. Әмма моны ничек казанырмын икән?Сабыр! Әбүзәр бәкнең бер белеш извозчигы бар, бәкнең тәкъдиме белән бу извозчикка хезмәткә керермен, әрсезлек вә кискенлек илә һәркөн берәр кәпик (тиен) тапсаң да, заман узу белән баемый калырга мөмкин түгелдер. Шундый әрсезлек кирәк ки, бер кәпик тапмай көнең узмасын. Әмма мин көн дә кәпик түгел, егерме кәпик табармын, айда –алты монет, бәс елда 72 монет була. 72 дән йөзгә кадәр күп түгел.

Аннан соңра эшләр куәтләнер. Кыскасы, баемак бик мөмкин, – дип,кискен карар бирде Мохтар.”

Креатив фикерләү. Эзләнүчән укытучы укыту-тәрбия процессын иҗади оештырырга ярдәм итүче инновацион технологияләр кулلануны алгы планга куя. Шуларның берсенә креатив фикерләү үстерү алымы керә. Бу технологиянең актуальлеге – укучының иҗади потенциалын үстерү өчен шартлар тудыру.

Мәсәлән, иҗади эш алымы. Укучыларга яки әсәрне дәвам итәргә, яки үзгәртеп язарга, яисә үзләренә әкият, хикәя, шигырь язарга тәкъдим итәргә була. Әлбәттә, мондый эш биргәндә укучыларның сәләтен күз уңында тотарга кирәк.

Глобаль компетенцияләрне үстерү өчен, укучыларны үз-үзләрен тота белергә, яңа мәгълүматны эмоциональ яктан кабул итәргә өйрәтү мөһим. Бу юнәлешләрдә проблемалы ситуация тудыру, дидактик уен, төркемнәрдә эшне оештыру, проект алымнарын куллану отышлы.

Капма-каршылыклы ситуация. Бу алымны бигрәк тә әдәби әсәрләрне өйрәнгәндә куллану отышлы. Бу алым бәхәсләшү культурасын үстерүгә

булышлык итә. Бәхәс итү юллары аша укучы үз фикерен аңлатырга һәм расларга өйрәнә. Әгәр ялгышлары булса, бергәләп төзәтелә.

Көтелмәгәнлек ситуациясе. Ул булачак вакыйгага үз фаразларыңны белдерү. Әсәрнең бер өлеше укылганнан соң, «Укучылар, вакыйгалар ничек үстерелер?” – дип сорап була. Монда да укучылар финалны төрлечә фаразларга мөмкин. Бу алым уйлау, күзаллау сәләтен арттырырга, үзеңнең фаразларыңны дәлилләргә өйрәнергә ярдәм итә. Балага тормышта очрый торган көтелмәгән очракларда югалып калмау кебек сыйфатларны формалаштырырга булыша.

Һәрбер укытучы, үзенә генә хас булган эш алымнарын кулланып, иҗади рәвештә эшли. Проект методын куллану – ул алган белем һәм күнекмәләрне системалаштыру, «белү һәм белмәү» зонасында мөстәкыйль эшчәнлек кору, фәннәр арасында бәйләнеш табу, проблеманы билгеләү, чишү юлларын табу, эш нәтиҗәсен тәкъдим итә алу. Проект – ул конкрет проблеманы хәл итүгә, алдан планлаштырылган нәтиҗәгә оптималь ысул белән ирешүгә юнәлдерелгән эш. Әлеге метод шәхеснең иҗади мөмкинлекләрен активлаштыруга, уку эшчәнлегенең яңа формаларын ачыклауга ориентлаша. Проектлау методын кулланганда, укытучы һәм укучыларның аралашуы, хезмәттәшлек итүе үзенчәлекле төс ала: укытучы укучыларның эшчәнлеге белән генә түгел, аларның бергәләп эшләве, фикер алышуы, карар кабул итүе белән дә идарә итәргә тиеш.

ЙОМГАКЛАУ

Укучыларның функциональ грамоталылыгын формалаштыру максатында кулланыла торган алымнар бихисап. Дидактик яктан дөрес оештырылган һәр дәрес җәмгыятькә файдалы шәхес формалаштыруга уңай этәргеч бирә.

Без яңача фикерләүгә игътибар бирелгән, фән, техника өлкәсендә әледән-әле яңа ачышлар ясалган, яңалыкка омтыла торган гасырда яшибез һәм бүген искечә укый да, укыта да алмыйбыз. Белем бирүдә федераль

дәүләт стандартында чагылыш тапкан яңа кыйммәтләргә, яңа сыйфатка һәм яңа белем нәтиҗәләренә таләпләр гомуми белем бирүнең барлык баскычларында укытуның яңа гамәлләрен, аеруча иҗади эшчәнлеккә корылган укыту ысулларын куллануны сорый. Җәмгыятьтәге үзгәрешләрне уңай кабул итү өчен, укытучының заман белән бергә атлап баруы мөһим.

Йомгаклап шуны әйтәсем килә: киләчәктә ни генә булмасын, нинди генә яңалыклар кермәсен, һәрвакытта да үз һөнәренең остасы булган укытучы булырга кирәк. Киләчәккә күз тотып, үткәннәрне онытмыйча, бүгенгесен дә күз уңыннан ычкындырмыйча, заманадан калышмыйча, эшләргә, иҗат итәргә.

ФАЙДАЛАНЫЛГАН ӘДӘБИЯТ:

https://multiurok.ru/files/tema-tatar-tele-h-m-d-biiaty-d-resl-rend-ukuchylar.html